

І. ПАРТІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Марія Кармазіна

УКРАЇНСЬКА БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК

Стаття присвячена питанням становлення і розвитку в Україні багатопартійності та партійної системи. Виділено та проаналізовано три етапи в процесі еволюції багатопартійності.

Ключові слова: політичні партії, українська багатопартійність, партійна система, виборча система, політичний франчайзинг.

Mariya Karmazina. Ukrainian multy-party system: formation and evolution. The article provides an analysis of formation and evolution of multy-party pluralism and party system in Ukraine. The three stages of multy-party system evolution are revealed and analized.

Key words: political parties, ukrainian multy-party pluralism, party system, electoral system, political franchising.

Становлення та розвиток новітніх політичних партій України (195 з яких, за даними Міністерства юстиції України, були діючими на 1 січня 2012 р., а 55 партій, за моїми підрахунками, за час, що минув з 1991 р., легалізували, а згодом припинили свою діяльність) – нелінійний процес, із своїми особливостями, зумовленими специфікою трансформацій суспільно-політичного життя у державі. За понад двадцятирічний період багатогранна проблема розгортання українського партогенезу неодноразово привертала увагу дослідників. Попри безумовні успіхи, досягнуті у сфері вивчення її різнопланових аспектів, найперше, здається, варто говорити про труднощі та вузькі місця досліджень, що чітко окреслилися на сьогодні.

1. На якості наукових праць позначається відсутність не тільки загальноприйнятної теорії партій, партійних систем, але й *теорій, які б пояснювали формування багатопартійності, партійних систем конкретно у східноєвропейських посткомуністичних країнах.*

2. Спроби застосування до аналізу українських політичних реалій підходів західних дослідників є малопродуктивними. По-перше, нам все ще бракує досконалої обізнаності з багатим масивом західних досліджень із проблем політичних партій (фрагментарне знання зумовлює постання у свідомості такої ж фрагментарної картини розгортання процесу партогенезу на Заході, по-своєму провокує появу необґрунтованих висновків щодо розвитку партій і партійної системи в Україні). По-друге, спокушаючись використанням теоретичних підходів, розроблених для аналізу партогенезу у країнах Європи чи Америки, ми іноді забуваємо, що виокремлення дослідниками тих чи інших специфічних характеристик процесу становлення партій і партійних систем, його етапів та стадій у тій чи іншій країні відбувалося (відбувається) з *урахуванням особливостей історико-політичного контексту, специфіки політичного режиму, форми правління, ступеня консолідації нації та еліт, наявних у тому чи іншому західному соціумі розколів (конфліктів) тощо безпосередньо у час формування партій й інституціоналізації партійних систем та їх подальшої трансформації в умовах держав, які врешті-решт засвідчили свій значний потенціал сталих демократій.* Пам'ятаючи про ці «нюанси і деталі», варто розуміти, що аналогії та паралелі вимагають обережності: кожна багатопартійність (як і партійна система) є по-своєму неповторною, особливо у посткомуністичних країнах загалом і в Україні зокрема, яка (на відміну від інших колишніх радянських республік) все ще не завершила переходу, балансуючи між демократичними та авторитарними «хвилями».

3. Із врахуванням вищевикладеного, напевно, не варто покладатися й на евристичний (принаймні для України) потенціал термінології щодо партій та партійних систем, розробленої у західному контексті. Хоча ми й повинні дбати

про концептуальну спадкоємність, яка у якійсь частині забезпечується використанням західної термінології, але *маємо витворити свою, регіонально-специфічну, спроможну адекватно віддзеркалити особливості посткомуністичного відступу, виникнення та подальших трансформацій багатопартійності.*

4. Аналіз смислового наповнення деяких термінів, що використовуються українськими дослідниками у ході осягнення процесу партогенезу, засвідчує певну довільність цього наповнення. Так, часто не простежується чіткого розмежування між базовими категоріями аналізу «багатопартійність» і «партійна система»; не обґрунтованими залишаються часові рамки та критерії, які дозволяють твердити про появу та функціонування в Україні партійної системи (саме як системи з усіма відповідними характеристиками, які й забезпечують власне системність). Запозичений у Дж. Сарторі й розтиражований (у цілісному вигляді чи фрагментарно й варіативно) у вітчизняних дослідженнях підхід, згідно з яким у 1990–1997 рр. в Україні існувала атомізована (мультипартійна) система (що витлумачується як I стадія розвитку партійної системи), впродовж 1998–2005 рр. – партійна система поляризованого (екстремального) плюралізму (II стадія), а з 2006 р. й принаймні до 2010 р. – система поміркованого плюралізму (III стадія) [1], викликає скепсис. Адже партії, які діяли у радянській Україні у 1990–1991 рр. (у 1990 р. – півтора-два десятки «стихійних» утворень, які називали себе «партіями» [2], та одна, зареєстрована Мін'юстом України у листопаді того самого року, – Українська Республіканська партія; у 1991 р. відповідно 11 партій), ще не встигли здолати шлях інституціоналізації. У зв'язку з цим варто пригадати, що розмірковуючи над сутністю останньої, С. Гантінгтон ще у 1965 р. характеризував її як процес, у ході якого партії *зміцнюються, набувають значущості й стійкості* (на що, звісно, не спромоглися українські партії зламу 1980-х–1990-х рр.). На початку 1970-х рр. М. Уелфінг дещо розширив розуміння інституціоналізації, додавши, що вона *є не лише процесом, але й властивістю і станом.* Ця властивість (з погляду К. Джанди, що був представлений 1980 р.)

може визначатися як ступінь матеріалізації партії у свідомості суспільства, що забезпечує її існування незалежно від її лідерів. Якщо ми поділяємо такий підхід, то не будемо заперечувати, що, крім співробітників КДБ СРСР та жителів Івано-Франківщини, приміром, Український християнсько-демократичний фронт (партія) за межами регіону матеріалізувався у той час хіба що у свідомості невеликої купки інакомислячих. Як не заперечуватимемо й того, що відокремлення, приміром, Л. Лук'яненка, З. Красівського, І. Кандиби чи В. Черновола, як і низки інших партійних фундаторів, від їхніх політичних дітищ – справа невдячна.

Окрім цих, вказаних, найпростіших індикаторів партійної інституціоналізації, візьмемо до уваги, що у ході аналізу процесу становлення та розвитку партій використовуються й інші «шкали», які враховують і їх «вік» (тривалість функціонування), і стабільність представництва у законодавчому органі, електоральну стабільність та ін. Такі «шкали», розроблені для осягнення партій Заходу, для аналізу більшості українських партій 1990-х рр., видадуться зовсім непідходящими, адже вони перебували тільки на самому початку процесу становлення. Якщо ж прислухаємося до ще більш категоричного судження Р. Роуз ті І. Макі, згідно з яким про інституціоналізацію партії можна говорити лише у випадку, якщо вона «брала участь більше ніж у трьох загальнонаціональних виборах», а в іншому разі «її не можна назвати стійкою», «вона ефемерна», то поставимо під сумнів відповідність критерію партійності чи не 90 % зареєстрованих Мін'юстом України партій.

У зв'язку з цим виникають питання: чи була багатопартійність перед 1990 р. настільки зрілою, щоб забезпечити виникнення партійної системи (нехай й у вигляді атомізованої /мультипартійної/)? Які є підстави для ототожнення багатопартійності першої половини–середини 1990-х рр. із системою? Які індикатори дозволяють твердити, що українська партійна система склалася (інституціоналізувалася)?

Щодо твердження про систему «поляризованого» чи «поміркованого» плюралізму (характерного, як зазначають

західні науковці, для розвинутих країн), то воно взагалі сприймається як своєрідний комплімент для України. Чи можна сприймати як систему те, що не здатне, приміром, до самовідтворення на наступних парламентських виборах (а не те, що «більше ніж на трьох»)? Думається, що процес інституціоналізації партій автоматично не є процесом інституціоналізації партійної системи, критеріями якої можуть бути системність; зв'язність (партій між собою); адаптивність; певний інституційний порядок; рівність умов для партій, як і їхніх прав; конкуренція/ співробітництво учасників та їхня кількісна стабільність, як і стабільність їхньої взаємодії у міжвиборчий період на основі стабільних «правил гри» (моделі взаємодій стають рутинними, звичними, прогнозованими); ставлення електорату до партій (їх підтримка/непідтримка) та наявність/ відсутність взаємозв'язку між ними, суспільством (у т. ч. й на регіональному рівні), державою. Одним із підтверджень (критеріїв) на користь зрілості (високої інституціоналізації) партійної системи може слугувати її здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам, зовнішнім «викликам», а також – суспільно-політична стабільність.

5. Досліджуючи функціонування партій, науковці та експерти неодноразово здійснювали спроби періодизації українського партогенезу. Аналіз запропонованих схем, як і підходів до її здійснення, підводить до висновку, що періодизація розвитку «багатопартійності», «партійної системи» чи «партійного будівництва» здійснюється або взагалі без обґрунтування критеріїв, покладених в її основу, або ж ці критерії занадто вузькі. Так, в одному випадку «за критерій періодизації взято основні політичні кампанії в Україні та їхній вплив на розвиток партійної системи» [3]; в іншому – «в основу... покладено суто практичну діяльність як партій, так і політичних гравців, які визначають їх сутність» [4]; ще в іншому – організаційно-правові зміни у партійній системі [5] (тобто мова ведеться лише про правову інституціоналізацію, а політичний бік проблеми залишається поза увагою, хоча правове оформлення партії – тільки елемент тривалого процесу інституціоналізації партії.

С. Гантінгтон зауважував, що «політичні інститути складаються не за один день», що політичний розвиток у цьому сенсі – «повільний процес», особливо у порівнянні з «набагато більш динамічним процесом економічного розвитку» [6]). Одним із найпростіших шляхів ідентифікації періодів є «прив'язка» їхніх хронологічних меж до року проведення парламентських виборів [7], зміни українського виборчого законодавства, яке розширювало чи навпаки звужувало «вікно можливостей» для розвитку та функціонування політичних партій в Україні та у свій спосіб сприяло чи перешкоджало становленню та зміцненню (досягненню у більш-менш тривалому часовому проміжку стану рівноваги) партійної системи. Взяття за основу лише «законодавчої віхи» (як і будь-якої іншої) буде неприпустимим спрощенням процесу періодизації партогенезу. І не лише тому, що будь-які «точно визначені» у часовому сенсі політичні чи законодавчі «віхи» є досить умовними межами періодів (стадій, епох тощо), але й з огляду на те, що партії, партійна система є складовими більш крупних суспільно-політичних структур (процесів, феноменів, систем) і, відповідно, зміни у цих, останніх, спричиняють (іноді – провокують, збурюючи певні «виклики») трансформації перших. Крім того, впадає в око, що *запропоновані підходи до періодизації партогенезу досить часто не узгоджуються, а то й суперечать випродукованим підходам до періодизації процесу розвитку політичної системи, політичного режиму, громадянського суспільства в Україні чи загалом із етапами та стадіями новітніх трансформаційних процесів. З точки зору методології, така ситуація є неприпустимою.*

Розумінню особливостей українського партогенезу має посприяти, перш за все, виокремлення *чинників впливу* на нього (адже, як відзначав А. Панебіанко, «у дійсності характеристики походження політичних партій можуть впливати на їхній організаційний розвиток упродовж десятиліть» [8]). Ці чинники були досить відмінними за характером: зміна напрямку історико-політичного розвитку, «розкладання» КПРС зсередини та все глибша деградація комуністичної ідеології й радянських цінностей у

суспільній свідомості і, зрештою, самознищення СРСР та постання незалежної України; ідейно-політичні орієнтири українських дисидентів, з-поміж яких були ті, що стояли біля витоків низки перших українських партій, і – ширше – якість еліт та, зокрема, тих особистостей, які представляли/представляють в Україні після унезалежнення правлячий прошарок (зокрема, їхні ідейно-політичні, економічні, зрештою, моральні пріоритети та цінності, прагнення та бажання) в умовах формування та подальшої трансформації гібридного політичного режиму й нестійкості форми правління; розвиток законодавства держави (наприклад, внесення змін до Конституції УРСР і прийняття 1996 р. Конституції України, поява закону щодо громадських об'єднань, і, врешті-решт, – щодо політичних партій тощо); етнічні (національні) та релігійні і, звичайно, зовнішні чинники.

Зрозуміло, що інтенсивність їх дії на тому чи іншому етапі становлення та розвитку багатопартійності за більш ніж два десятиліття не залишалася незмінною: потенціал одних з них неухильно слабнув аж до повної «девальвації» самого чинника (наприклад, «розкладання» КПСР аж до зникнення утворення; відхід від керівництва партіями їх фундаторів і прихід нових очільників, дії яких «перестроювали» напрямок діяльності партії, її ідейні засади та функції). Інші чинники виявляли свій «пульсуючий» вплив, то посилюючись, то послаблюючись (віддзеркаленням чого було, приміром, періодичне внесення змін до законодавства; дії Росії, спрямовані на підживлення партій російського націоналізму на території України тощо). А ще інші – неухильно нарощували і все переконливіше виявляли свій потенціал (входження бізнесу в політику, партій – у державу). Очевидна несинхронність дії як вказаних, так й інших (менш значущих) чинників є ще однією пересторогою, яку варто враховувати, здійснюючи періодизацію українського партогенезу, визнавши за провідні ті чи інші кілька з них.

Втім, якщо ми хочемо глибше поглянути на суть процесу українського партогенезу, то необхідно дещо змінити кут зору і, окрім чинників впливу, взяти до уваги й інші

ідентифікаційні критерії, що можуть посприяти розумінню особливостей того чи іншого його періоду: а) *специфіку механізму створення партій*; б) *особливості партійного лідерства*; в) *еволюцію ідеологічного «обличчя» політичних утворень*; г) *їх ставлення до соціальної бази*; ґ) *еволюцію системи партійного фінансування*; д) *трансформацію функцій партій та їх місця у політичній системі держави*; е) *ключові моменти політичної історії партій*.

Труднощі періодизації зумовлюються й тим, що до сьогодні Україна перебуває у стані невизначеності, адже, здолавши період «посткомуністичного відступу» (як можна характеризувати 1990-ті рр.), українське суспільство на зламі століть стало свідком спроб легітимації авторитаризму. Укоріненню (інституціоналізації) останнього завадила «помаранчева революція», за якою, всупереч очікуванням, невизначеність поглибилася: здолавши одну точку біфуркації, держава та суспільство зіткнулися з численними і різнохарактерними флуктуаціями (живильним ґрунтом для яких стали не тільки амбіції неконсолідованої еліти, але й різнохарактерні зовнішні виклики), які унеможливають досягнення суспільством і державою більш-менш стійкої рівноваги. При врахуванні таких обставин стає зрозумілим, що «періодизація невизначеності» початку ХХІ ст. – непросте завдання, що з часом вимагатиме перепрочитання (нового погляду) на процес партогенезу.

Спираючись на вищезазначені критерії, як і пам'ятаючи про труднощі періодизації, у процесі становлення та розвитку української багатопартійності виділяємо три періоди. *Перший* з них тривав із кінця 1988 р. до кінця 1991 р. Хронологічні межі *другого* – з кінця 1991 р. до кінця 1990-х рр.; *третього* – з кінця 1990-х рр. до сьогодні (у межах якого виділяємо кілька підперіодів).

Перший період партогенезу (кінець 1988–кінець 1991рр.): поява антисистемних українських партій

Початок *першого періоду* є усі підстави пов'язати з кінцем 1988 р., коли розпочалася робота, спрямована на створення першої української партії. Іноді цією першою – формально проголошеною – партією називають Українську

національну партію. Іноді акцентують, що першими, хто декларував бажання (восени 1989 р.) створити партію, були зелені [9]. Напевно, першість все ж належить Українському християнсько-демократичному фронту, який уже 13 січня 1989 р. провів свій установчий з'їзд. *По-перше*, на цю дату неодноразово вказував у своїх інтерв'ю один із фундаторів партії Січко-батько. Крім того, дата підтверджується й матеріалами поточного архіву Міністерства юстиції України і, зокрема, протоколом установчого з'їзду УХДП (21–22 квітня 1990 р.), в якому віддзеркалюється факт проведення 13 січня 1989 р. у м. Львові з'їзду УХДФ. До того ж, як свідчить цей протокол та інші реєстраційні документи, установчий з'їзд члени УХДП сприймали як II з'їзд своєї партії, яка у квітні 1990 р. лише змінила назву – з «фронту» на «партія». *По-друге*, віддаючи першість УХДП, беремо до уваги слова П. Січка про те, що організація виникла 1 листопада 1988 р. [10]. Ця дата виглядає цілком логічною: від неї до установчого з'їзду на початку 1989 р. залишалось близько двох з половиною місяців. Зрештою, *третьий* момент, який свідчить на користь першості УХДП/УХДФ, – програма партії, у якій першим рядком констатувалося: «Ми, Українська християнсько-демократична партія, почали формуватися в рік тисячоліття християнства на нашій землі...»

Паралельно із утворенням партій на зламі 80-х–90-х рр. XX ст., тобто ще у радянський час, відбувалося формування відповідного нормативно-правового поля, законодавчої бази, яка так чи інакше сприяла становленню багатопартійності. Так, згідно з рішеннями лютого (1990 р.) пленуму ЦК КПРС із Конституції СРСР (1977 р.), було вилучено ст. 6 про керівну і спрямовуючу роль комуністичної партії [11]. Законодавчо таке рішення було оформлено у березні того ж року на III з'їзді народних депутатів СРСР. Крім того, 24 жовтня 1990 р. було внесено зміни до Конституції УРСР. Ст. 7 Основного Закону, закріплюючи право громадян на об'єднання у політичні партії (як й інші громадські об'єднання), проголосила: «Політичні партії, громадські організації і рухи через своїх представників... беруть участь у розробці і здійсненні політики республіки,

в управлінні державними і громадськими справами на основі їх програм і статутів, відповідно до Конституції України і чинних законів». У ст. 49 вказувалося ж на те, що «громадяни України мають право об'єднуватися у політичні партії..., що сприяють задоволенню їх законних інтересів», що «здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і є необхідними для інтересів державної чи суспільної безпеки, громадського порядку або захисту прав та свобод громадян». Конституція гарантувала «політичним партіям і громадським організаціям... умови для виконання своїх статутних завдань».

Упродовж серпня–вересня 1990 р. з'явилося дві постанови Президії Верховної Ради УРСР, які також можна розглядати у контексті поступового формування юридичної бази для розвитку та функціонування у республіці багатопартійності. Відповідно до постанови № 281 від 29.09.1990 р. «Про порядок реєстрації громадських об'єднань» у період до прийняття Закону Української РСР про громадські об'єднання статuti новостворених політичних партій, підлягали «реєстрації Міністерством юстиції Української РСР». Доповнюючи свої рішення, Президія Верховної Ради Української РСР 14 листопада 1990 р. прийняла постанову № 480 «Про доповнення Постанови Президії Верховної Ради Української РСР від 29.09.1990 р. «Про порядок реєстрації громадських об'єднань», у ст. 1 якої, зокрема, було дано тлумачення такому поняттю, як «республіканська політична партія». Під останньою розумілася партія, що мала «своїми членами» не менше як 3 тис. громадян.

21 грудня 1990 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову № 385 «Питання реєстрації статутів громадських об'єднань», якою затвердила «Тимчасові правила розгляду заяв про реєстрацію статутів громадських об'єднань», встановила розміри реєстраційного збору, що мав справлятися за реєстрацію статутів, постановила створити у центральному апараті Міністерства юстиції УРСР відділ громадських об'єднань для здійснення роботи з реєстрації статутів громадських об'єднань.

Поява партій у той час була, передовсім, результатом *громадянської ініціативи* (пробудженої до життя як ідеями, привабливими для представників української спільноти впродовж щонайменше ХХ ст., так і новітніми; крім того, очікуваннями суспільства, які базувалися на переконанні, що створення партій – рух по шляху демократизації), але *механізми їх створення були досить відмінними*.

1. В одних випадках спочатку виникали політичні об'єднання громадян, які в подальшому слугували своєю основою для оформлення партій. Так, у червні 1990 р. на базі Української народно-демократичної ліги (яка у червні 1989 р. оформилася із Українського культурологічного клубу і входила до Української гельсінської спілки) постала Українська народно-демократична партія. У вересні 1989 р. у м. Києві відбулися I (установчі) Всеукраїнські збори Народного Руху України (НРУ за перебудову). У лютому 1990 р. Рух був зареєстрований Радою Міністрів УРСР як громадсько-політична організація, яка згодом послужила основою для створення однойменної політичної партії (зареєстрована Мін'юстом України 1 лютого 1993 р.). У квітні 1990 р. на базі Української гельсінської спілки постала Українська Республіканська партія. У листопаді 1990 р. на базі Київської ліберально-демократичної спілки було створено Ліберально-демократичну партію України.

2. Утворенню партій сприяло й функціонування об'єднань неполітичного характеру. Так, створення у травні 1991 р. Партії Зелених України стало результатом активності представників Всеукраїнської екологічної асоціації «Зелений світ».

3. Нові політичні партії поставали й у результаті дезінтеграційних процесів у КІПС: у грудні 1990 р. на базі Демократичної платформи у КІПС постала Партія демократичного відродження України. Незгода з комуністичними цінностями та політикою стала підставою для утворення у червні 1990 р. Української селянської демократичної партії, серед 21 ініціатора створення якої 19 були членами КІПС.

4. Утворенням партії увінчувалася цілеспрямована діяльність конкретних самодостатніх особистостей. Так, наприклад, згаданий вище УХДФ (УХДП), став результатом

діяльності батька і сина П. і. В. Січків, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» (ДСУ) – З. Красівського та І. Кандиби. Показово, що якщо В. і П. Січки створювали УХДФ, вважаючи, що «Україні необхідна партія, яка б узяла на себе не тільки правозахисну діяльність, але й боротьбу за побудову Української держави» [12], то для З. Красівського та І. Кандиби створення ДСУ було кроком на шляху відновлення ОУН. Народна партія України постала у результаті ініціативи голови кооперативу «Олімп» (м. Дніпропетровськ), народного депутата УРСР Л. Табурянського;

5. Партії поставали у наслідку розмежування інтересів та, відповідно, розколу, здавалось би, однорідного ідейного середовища. Саме так, у результаті розбіжності інтересів та цілей, як з'ясувалося на з'їзді соціал-демократів, що проходив 25–27 травня 1990 р., утворилося дві партії – Об'єднана соціал-демократична партія України (члени якої обстоювали принципи «демократичного соціалізму») та Соціал-демократична партія України («соціальні демократи», які виходили з того, що «передова демократична громадськість відмовляється від марксизму і соціалізму»).

Першою легалізованою українською політичною партією, як вказувалося вище, стала зареєстрована Міністерством юстиції УРСР (5 листопада 1990 р.) Українська Республіканська партія (з травня 2002 р. – Українська республіканська партія «Собор»). УРП була єдиною партією, зареєстрованою Мін'юстом у 1990 р. У наступному (1991) році Міністерством юстиції УРСР, а згодом – України, було зареєстровано ще 11 партій (цей момент закцентую особливо, оскільки у літературі накопичилися абсолютно різні дані щодо кількості зареєстрованих партій). Серед них зареєстрована 22 липня 1991 р. КПУ (створена у 1918 р. та упродовж усього радянського часу – структурний підрозділ КПРС), очолювана С. Гуренком.

Іншою, не менш прикметною характеристикою періоду було те, що низка партій функціонували незареєстрованими: радянський законодавець готовий був легалізувати діяльність політичного утворення за наявності в його рядах не менше 3 тис. членів, а першим українським партіям

не вдавалося відповідати цьому критерію. Тож, коли у грудні 1990 р. документи на реєстрацію до Мін'юсту подала Народна партія України (голова Л. Табурянський), то їй було відмовлено насамперед через те, що партія не мала необхідної для реєстрації кількості членів. Неодноразово намагалися зареєструвати партію і керівники СДПУ, подаючи протести до Міністерства юстиції та апеляції до Ради Міністрів УРСР, але досягти бажаного результату не вдавалося через відсутність необхідної для реєстрації кількості партійців. Не легалізувала свою діяльність у той час і Ліберально-демократична партія. Крім названих, цілий ряд інших політичних утворень, які іменували себе партіями, але, не змігши легітимізувати свою діяльність шляхом реєстрації державним органом, з часом припинили своє функціонування. Отже, якщо про короткотермінове існування, приміром Партії Слов'янського Відродження, свідчать опубліковані партійні документи (зокрема, програма партії), то «слідів» функціонування Української християнської партії жінок, Української націонал-ліберальної партії, Націонал-Соціалістичної партії України, партії «Третя республіка», Української партії демократичної згоди, як і деяких інших, сьогодні вже майже не віднайти.

Показово, що процес створення партій розгортався водночас у різних регіонах України: міста Львів, Київ, Дніпропетровськ, Донецьк стали місцем народження перших українських політичних партій.

Лідерство у партіях було як індивідуальне, так і колективне за формою. У деяких з них, як свідчать партійні статuti, перевага віддавалася індивідуальному: функціонував інститут голови партії (УХДП, УНП, УРП, НПУ, ДемПУ) чи голови правління партії (СДПУ). У ряді інших – існував інститут співголів партії (кількість яких варіювалася: трьох співголів мала ОСДПУ, чотирьох – УНДП, п'ятьох – УСДП та ЛДПУ, дев'ятьох – ПЗУ) та співголів координаційної ради партії (сім чоловік – у ПДВУ). Серед зареєстрованих на той момент партій організацій з двома співголовами не виявлено. Показово, що індивідуальне лідерство було характерним для націоналістичних і національно-демократичних партій, при створенні яких вважливу

роль відігравала не лише ідеологія, але й особа лідера-фундатора партії.

Аналіз роду занять партійних лідерів свідчить, що серед них були робітники профспілок (наприклад, голова правління СДПУ А. Носенко, який працював у профспілці кооперативу «Хрещатик», був депутатом Ленінської районної ради м. Києва); письменники (співголова УСДП С. Плачинда); журналісти (наприклад, ще один співголова УСДП Г. Криворучко та співголова УНДП А. Киреев); науковці (співголови координаційної ради ПДВУ М. Попович та В. Хмелько); викладачі (співголови координаційної ради ПДВУ С. Лилик та О. Базилюк). Були серед очільників перших партій і представники бізнес-структур, як наприклад, лідер згаданої вище Народної партії України Л. Табурянський.

Партійне лідерство було, сказати б, досить «різноликим»: серед фундаторів та очільників партій були не тільки колишні комуністи (як, наприклад, І. Драч, Д. Павличко, В. Дончик, Ю. Цеков – заступники голови ДемПУ), а й колишні політв'язні-антирадянчики: серед засновків УНП – Г. Приходько (двічі судимий радянською владою за «протиправну діяльність», відбув 10 років ув'язнення та кілька років заслання), УХДП – П. Січко (17 років ув'язнення), ДемПУ – Ю. Бадзьо (7 років таборів і 5 років заслання), Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна самостійність України» – І. Кандиба (понад 22 роки ув'язнення), УРП – Л. Лук'яненко (26 років ув'язнення). Пишучи про установчий з'їзд УРП, радянська періодика зазначала, що «майже кожен другий делегат [з'їзду. – М. К.] у минулому мав судимість», а тому не випадково голова УНП Г. Приходько розпочав свій виступ на з'їзді словами: «Панове, дорогі сокамерники!» Сам же Л. Лук'яненко, виступаючи перед учасниками установчого з'їзду УРП, заявляв, що «загартувавшись у в'язниці, провідний склад УГС психологічно готовий знову туди повернутися. Ми спалили за собою мости». Психологічна готовність зумовлювалась не в останню чергу тим, що працюючи наприкінці 1950-х рр. у Львівській області, Л. Лук'яненко створив альтернативну КПРС Українську робітничо-селянську

спілку, за що був засуджений до розстрілу. «Розстрільний» вирок був замінений 15 роками ув'язнення. Тож, створюючи у 1990 р. у Радянському Союзі УРП та намагаючись набути для неї статусу легалізованої української партії, її лідер не сподівався на успіх справи, адже партія, по суті, була (скористаюся термінологією Дж. Сарторі) *антисистемною*, тобто такою, яка не визнавала легітимність існуючого комуністичного режиму.

Про *антисистемність* не лише УРП, а й інших тогочасних українських партій, у свій спосіб говорять й їхні програмні документи. Попри сповідування комунізму чи антикомунізму у минулому, люди, які писали ці програми, насичували їх зміст антикомуністичними настановами, протиставляючи себе носіям і прихильникам радянських цінностей. «Ми – гуманісти. Ми виникли як альтернатива комуністичному тоталітаризму», – декларувалося у програмі УХДП. «...Комуністична ідеологія та практика є антилюдськими і протиприродними за своєю суттю», – наголошувалося у програмі УРП. Таврувала комуністичну утопію, яка «вилилася в насильство над людиною і суспільством і зумовила становлення нелюдського тоталітарного режиму», програма СДПУ. Наголошуючи, що «комуністична система, побудована за приписом хибної теорії марксизму-ленінізму», програма УНДП націлювала членів партії на «ненасильницьку зміну існуючого тоталітарного державного ладу та на побудову соціально-політичної системи на засадах парламентської демократії».

Положення програм перших партій були досить контрастним «зрізом» стану суспільства і людської свідомості періоду «пізнього комунізму». Партії виступали проти «тоталітаризму як системи з усіма її атрибутами: монопольним всевладдям однієї партії, кастовими привілеями, гігантським репресивним апаратом, державним атеїзмом», проти «всеваддя Москви» та русифікації, виснаження надр України та й загалом її ресурсів; вимагали не тільки фундаментальних речей, які були важливі для всіх українців, – політичної незалежності України, політичних, економічних і соціальних змін, які б дозволили суспільству демократизуватися, але й наголошували на необхідності

задоволення політичних, економічних, духовних запитів особистості («скасування прописки, вільний в'їзд і виїзд громадян» з країни (ЛДПУ); «введення на судових процесах інституту присяжних засідателів у кількості не менш як 10–12 чоловік», зняття заборони «на видання Біблії, молитовників, катехизмів та іншої релігійної літератури українською мовою. Надати віруючим право мати при собі релігійну літературу за усяких обставин – в армії, тюрмі, лікарні тощо» (УХДП) і т. ін.). Партійні програми, прагнучи до конкретизації ідейних підвалин, на яких мислилася розбудова України, найчастіше посилалися на такі міжнародні документи, як Загальна декларація прав людини (ДемПУ, НПУ, ПЗУ, УНДП), документи Гельсінської та Віденської нарад (ПЗУ, УНДП, ПДВУ, ДемПУ), Паризька хартія для нової Європи (ПДВУ). ОСДПУ декларувала приєднання до Франкфуртської декларації Соцінтерну 1951 р.

Деякі з програм містили підрозділи, які були своєрідним мартирологом нещастя, які пережив український народ у складі СРСР. Так, програма УНП подавала короткий огляд боротьби українського народу за свою незалежність у ХХ ст. Програма УСДП, захищаючи інтереси українського селянства, відзначала: «Особливо постраждало селянство від репресій під фальшивими приводами розкуркулення. Примусової колективізації, голоду 1921–1922 рр., штучного голоду 1933 р., геноциду 1937–1938 рр., депортації кращої частини селянства до Сибіру». Не уникла негативних оцінок на адресу «тоталітарної держави» програма ЛДПУ, ПДВУ та ін. Засудження «колоніального минулого» у тій чи іншій формі звучало у програмних документах усіх партій, хіба що за виключенням «Декларації принципів соціал-демократів України», випродукованої членами ОСДПУ.

Програми закликали до скасування конституції УРСР й договору про утворення СРСР (УНП) та негативно реагували на можливість підписання Україною нового Союзного договору, вважаючи «недоцільним підписання будь-якого союзного договору» (НПУ) та розцінюючи його як «продовження агресії проти України та її народу» (УНДП).

У партійних документах фактично закріплювалися основні лінії розколів (конфліктів), що характеризували суспільство в Україні на зламі 1980-х–1990-х рр. Аналізуючи ці розколи, ми можемо тільки певною мірою скористатися відомою формулою Ліпсета–Роккана, згідно з якою електорат Західної Європи ХІХ–першої половини ХХ ст. розколювали чотири типи розмежувань (між центром і периферією, церквою та державою, між власниками та найманими робітниками, між землевласниками та промисловцями): стадія модернізації українського суспільства зламу ХХ–ХХІ ст. актуалізувала насамперед розкол між Москвою-центром та Україною-периферією; між традиціоналістами (комуністами, зорієнтованими на Росію, унітаристами-прихильниками нового союзного договору, адептами «тоталітарної держави») і прибічниками модерністських установок («націоналістами», «самостійниками», «демократами», «лібералами» та ін.), між « новою церквою » (УПЦ КП) та « старою церквою » й старою державою (СРСР), з якою вона співпрацювала. Тож партії виникали у досить конфліктному середовищі і по-своєму були виразниками політичних розколів у суспільстві.

Прагнучи закріпити ідеологічну ідентичність членів партії, партійні програми фіксували свою відданість українським ідеологічним традиціям або вдавалися до наголошування зв'язку з ідейними «попередниками». «Соціал-демократична партія України... проголошує свою прихильність ідеалам свободи, демократії та соціального прогресу і прагне бути спадкоємицею кращих традицій українського соціал-демократичного руху початку ХХ ст.», – першим рядком закріплювалося у «Декларації принципів соціал-демократів України». «Наша партія продовжуватиме кращі традиції національно-визвольної політичної боротьби в Україні. Свій родовід вона починає з Української Громадянської групи сприяння виконанню гельсінських угод (1966–1988) і Української гельсінської спілки (1988–1990)», – заявлялося у програмі УРП.

Загалом ідеологічна палітра перших українських партій була різноманітною: крім націоналістів, про себе заявили демократи різних відтінків: християнські, народні, селянські,

ліберальні, соціальні. Своїх прихильників в Україні знайшла й ідеологія зелених, – на першому етапі українського партогенезу партії поспішали вийти на політичну арену із своїм конкретним ідеологічним обличчям, чіткою ідеологічною ідентичністю. Попри закріплення у назві партій прихильності до тієї чи іншої ідеології, одні з-поміж нових учасників політичного процесу у своїх програмних документах не вказували, інтереси якого прошарку вони представлятимуть і відстоюватимуть. Інші, попри скромність свого кількісного складу, декларували, що виступають від імені християн, інші – селян. УСДП амбітно заявляла, що «Українська селянська демократична партія... – це масова політична організація», яка претендувала «насамперед на соціальний захист селян і мешканців сільської місцевості». Тобто партія (за аналогією з КПРС?) мислилася *масовою* партією, але на практиці *масовість* залишалася недосяжною мрією.

Щодо членства у партіях, які організаційно оформилися у перший період партогенезу, слід відзначити, що їхні статuti, як правило, констатували, що членом партії можуть бути особи відповідного віку (зазвичай – не молодше 18-ти, іноді ж, як декларував статут УНДП, 17-ти років; а СДПУ проголосила, що «учасниками партії» могли бути громадяни, які досягли 16-ти років; 16 років – віковий ценз, що встановила НПУ для своїх потенційних прихильників), які визнавали програму і статут партії. Разом з тим, у деяких випадках статuti закріплювали той чи інший «ценз», відповідність якому і дозволяла особі, врешті-решт, стати членом партії. Так, дотримуватися християнської системи цінностей вимагав статут УХДП. Статут УРП закріплював тезу про те, що партія «об'єднує політично активних людей, незалежно від їхньої національності, соціального стану чи віросповідання, з метою побудови соборної самостійної демократичної Української держави...» УСДП приймала у свої ряди тих, хто готовий був сприяти «реалізації цілей партії» та підтримувати її матеріально.

Відомості про матеріальне благополуччя, фінансовий бік функціонування партій – дуже скромні. Певне уявлення

про кошти партій передовсім дають згадані партійні статути. УХДП вказувала, що її фонди склалися з членських внесків, добровільних пожертв як окремих осіб, так й організацій, з прибутків від видавничої та господарської діяльності (партія планувала мати «власні підприємства та кооперативи»). Статут УРП свідчив, що «кошти партії» формувалися аналогічним шляхом. Статут УНП містив положення лише про членські внески, розмір яких мав визначати сам член партії. УНДП задекларувала, що її кошти формуються не тільки за рахунок членських внесків, добровільних пожертв і прибутків від видавничої діяльності, але й від комерційної. Статут СДПУ містив тезу, згідно з якою партія «має власні грошові кошти, зокрема конвертовану валюту, цінні папери та інше майно». Завважмо: *статути свідчать, що законодавець, реєструючи партії, на першому етапі партогенезу дозволяв господарську, комерційну діяльність, а також володіння цінними паперами, що й відобразилося у програмно-статутних документах.*

Як свідчить інформація ЗМІ, партійні кошти формувалися й за рахунок позик. Так, в одному із своїх інтерв'ю Л. Табурянський заявляв, що очолюваній ним НПУ на два роки надали позику шість підприємств кооперативу «Олімп», головою якого також був він. Тобто деякі партії уже на першому етапі процесу партогенезу, будучи плодом і представником інтересів бізнесу, відповідно розраховували на його підтримку. Втім, зібрати достовірні конкретні дані для поглиблення обґрунтування цього твердження вкрай складно: *фінансування партій не було процесом, який характеризувався прозорістю та регулярно висвітлювався у ЗМІ.*

Партії виходили на політичну арену, висловлюючи готовність до «вирішення пекучих проблем нинішнього життя» (УРП), «дій» («домагання», «сприяння», «утворення» – УНП, УРП), «перетворення... суспільства» (ОСДПУ). При цьому констатували, що діятимуть вони за допомогою «демократичних методів» та «у межах міжнародного права» (УНП), «в межах міжнародних правових норм і Конституції України» (УРП), «в межах Конституції та законів

УРСР» (УСДП). Що ж до конкретних методів діяльності, то в одних випадках наголошувалося, що для досягнення партійних цілей «метод перманентних реформ» – єдино прийнятний (ОСДПУ); в інших – констатувалося, що партія «діє виключно демократичними ненасильницькими методами, рішуче відкидає будь-які прояви расової, національної, релігійної чи соціально-класової ворожнечі та ненависті в умовах повної відкритості своєї діяльності» (УНДП). Разом з тим, «за виняткових обставин» УНДП, як свідчив партійний статут, готова була до «встановлення пікетів», організації страйків і кампаній громадянської непокори. Представники *Народної партії України* також були налаштовані рішучо, записавши у своїй програмі, що «у разі відмови нинішнього керівництва України стати на шлях справді радикальних політичних, економічних, військових реформ НПУ залишає за собою право звернутися до громадян України для створення альтернативних структур влади, проведення маніфестацій, страйків, різних актів громадянської непокори як форм крайнього, вимушеного захисту трудящими своїх прав». Це – показовий момент: *по-перше, не націоналісти, а представники молодого українського бізнесу виявляли готовність до «створення альтернативних структур влади», до використання «форм крайнього, вимушеного захисту», по-друге, партій-бізнес-проекти зламу 1980-х–1990-х рр. також можна розглядати як антисистемні.*

Деякі партії, визначаючи своє місце у політичній системі суспільства, відразу претендували на статус партії «парламентського типу», як, наприклад, Партія Зелених України, Ліберально-демократична партія України чи Народна партія України. ЛДПУ, крім того, у своїй програмі записала, що «прагнутиме до представництва в органах влади всіх рівнів». Тобто, *коли одні лише говорили, що сприятимуть змінам в Україні, то інші чітко заявляли свої претензії на владу: досягнення влади мало сприяти втіленню програмних цілей.*

Досягнення влади передбачало знищення статусу «єдиної правлячої партії КІПС/КПУ, яка на першому етапі процесу українського партогенезу продовжувала активно

діяти, посідаючи (після виборів 1990 р.) близько 75 % місць у Верховній Раді України та майже 52 % – у радах місцевого рівня. У червні 1990 р. Компартія України провела перший, а у грудні того ж року другий етап ХХVIII з'їзду. З'їзд схвалив програмні принципи (якими партія мала керуватися до прийняття програми) та прийняв новий статут партії. Статут декларував, що «Компартія України входить до складу КПРС і дотримується її основоположних програмних і статутних принципів». Документ націлював комуністів на «створення на Україні соціалістичного суспільства», вказував, що партія «виражає і захищає» інтереси «трудящих» і демонстрував готовність комуністів до роботи в умовах багатопартійності.

Попри те, що Компартія України у липні 1991 р. була зареєстрована Міністерством юстиції УРСР, та вже трохи більше ніж за місяць (26 серпня 1991 р.) Президія Верховної Ради України видала указ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України», а за кілька днів з'явився указ щодо заборони останньої, що можна розглядати як один з формальних моментів, які свідчили про те, що перший період становлення багатопартійності добігав кінця.

У перші дні після проголошення Україною незалежності (30 серпня 1991 р.) Верховна Рада України прийняла чергову Постанову № 1469 «Про внесення змін і доповнень до Постанови Президії Верховної Ради Української РСР від 14.11.1990 р. "Про доповнення Постанови Президії Верховної Ради Української РСР від 29.09.1990 р. "Про порядок реєстрації громадських об'єднань"», якою, з-поміж іншого, постановила: «У тексті постанови слова "Української РСР" замінити словами "України"». Відтак, партії, реєстрація яких відбувалася після 14 листопада 1990 р., реєструвалися *Міністерством юстиції України*, а не *Міністерством юстиції УРСР*. Крім того, ст. 1 частково була викладена у новій редакції, згідно з якою «Республіканськими політичними партіями і республіканськими об'єднаннями» мали вважатися «партії та об'єднання, що мають своїми членами не менш як 300 громадян». Відповідно Кабінет Міністрів України своєю постановою від 10.10.1991 р. № 254 «Про внесення змін до Тимчасових правил розгляду

заяв про реєстрацію статутів громадських об'єднань» вніс відповідні зміни до «Тимчасових правил...». Таким чином, законодавець у десять разів зменшив необхідну для реєстрації партії кількість осіб в її лавах.

Зміна у серпні–грудні 1991 р. політичних реалій (проголошення незалежності України, призупинення та заборона діяльності Компартії, зрештою проведення на початку грудня референдуму в Україні, внесення змін до законодавства щодо діяльності політичних партій) дозволяють говорити про закінчення першого періоду партогенезу, характерною особливістю якого була поява в Україні анти-системних партій.

Партогенез 1990-х рр.: особливості другого періоду

Важливою прикметою періоду стало подальше формування правового поля діяльності партій (а отже, й умов для правової інституціоналізації) і, зокрема, прийняття Верховною Радою України 16.06.1992 р. Закону № 2460-ХІІ «Про об'єднання громадян» [13]. Звернемо увагу на кілька принципових моментів:

– закон вперше розмежував *політичні партії* і *громадські організації* (як відмінні типи громадських об'єднань). Згідно зі ст. 2, політичною партією називалося «об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі»;

– ст. 9 закону проголосувала, що «політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом» (створення і функціонування, регіональних чи місцевих партій було поза законом);

– ініціаторами створення партії, як і її членами могли бути громадяни України, які досягли 18 років (ст. 11, 12), що йшло у розріз із прагненнями тих партій, які дозволяли членство у своїх рядах із 16 чи 17 років;

– ст. 14 вказувала, що політичні партії підлягають обов'язковій реєстрації Міністерством юстиції України (що

унеможливило ситуацію, яка була характерною для першого етапу українського партогенезу – діяльність незареєстрованих партійних утворень);

– ст. 20 закріплювала права об'єднань громадян, а ст. 22 – обмеження. Зокрема, обмеження стосувалися партійних коштів. Документом встановлювалося, що політичним партіям, їх установам та організаціям «забороняється прямо або опосередковано» одержувати кошти та інше майно від іноземних держав та організацій, міжнародних організацій, іноземних громадян та осіб без громадянства; державних органів, державних підприємств, установ та організацій (крім випадків, передбачених законами України); підприємств, створених на основі змішаної форми власності, якщо участь держави або іноземного учасника у них перевищує 20 %; нелегалізованих об'єднань громадян; анонімних жертводавців. Політичним партіям віднині заборонялося отримувати доходи від акцій та інших цінних паперів (які, як вказувалося вище, мала, приміром, СДПУ), а також мати рахунки в іноземних банках і зберігати у них коштовності. Партії зобов'язані щороку публікувати свої бюджети для загального відома. Ст. 24 забороняла партіям засновувати підприємства (крім засобів масової інформації) та займатися господарською та комерційною діяльністю (за винятком продажу суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів із власною символікою, проведення фестивалів, виставок тощо). Ці вимоги йшли у розріз із бажаннями тих партій, які були схильні проводити комерційну діяльність.

Закон, що діє до сьогодні (із змінами, внесеними у 1993, 1998, 1999, 2000, 2001, 2003, 2005, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011 рр.), до 2001 р. був основним документом, який регламентував діяльність партій. Його поява – важливий крок на шляху створення умов для інституціоналізації як партій, так і партійної системи.

У рік введення у дію закону «Про об'єднання громадян» в Україні було зареєстровано ще 6 партій. У наступному, 1993 р. Мін'юст провів перереєстрацію партій, у результаті якої припинила діяльність Народна партія

України, що була зареєстрована у 1991 р. (реєстраційний номер 123).

Своєрідний вплив на діяльність і розвиток партій справив і перший виборчий закон у незалежній Україні – Закон України від 18.11.1993 р. № 3623-ХІІ «Про вибори народних депутатів» (введений у дію 27 листопада 1993 р.), який наголосив, що право висування кандидатів у депутати належить громадянам України, які мають право голосу, а реалізовуватися це право могло не лише безпосередньо, але й «через партії та їх виборчі блоки». Попри це, можна погодитися з думкою, що закон мав відверто *антипартійний характер*, оскільки значно ускладнив участь партій (порівняно з іншими суб'єктами) у виборах, передбачивши, зокрема, досить громіздку процедуру номінації кандидатів, закріплену у ст. 23. Так, партія повинна була провести конференцію чи збори обласного партійного осередку та надати протокол до ЦВК, надати список членів партії (партій, об'єднаних у виборчий блок), які належали до відповідного регіонального відділення, (перших 100 членів) із зазначенням їх прізвищ, імен, по батькові, дат народження, паспортних даних, адреси прописки. Крім того, мажоритарна система виборів [14] зумовлювала інтерес виборців, передовсім, не безпосередньо до партій, а до конкретних особистостей. Втім, незважаючи на те, що суспільство ще не було поставлене в умови необхідності здійснення партійного вибору, робота по створенню партій проводилася досить активно. У 1993 р. Міністерство юстиції України зареєструвало 16 партій.

У результаті виборів до Верховної Ради України ІІ скликання, які проводилися 27 березня та 10 квітня 1994 р., а також довиборів у різних округах, які були перманентними і тривали у наступні роки, народними депутатами України врешті-решт стали 436 осіб (виборці 14 округів так і не отримали свого представника у парламенті). Аналіз їх партійної приналежності (за даними, розміщеними на сайті Верховної Ради України [15]) засвідчив, що 246 осіб були безпартійними, а решта (190 осіб) – представниками 15 партій [16]: 98 – членами КПУ, 21 – НРУ, 19 – СелПУ, 15 – Соціалістичної партії, 11 – УРП, 6 – КУН,

5 – Партії праці, 4 – Партії демократичного відродження України, по 2 представники до парламенту провели ГКУ, УКРП, ДемПУ та СДПУ, по 1-му – Партія економічного відродження Криму (ПЕВК), ХДПУ та СДПУ(о).

Закон України від 24.02.1994 р. № 3997-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про вибори Президента Української РСР» був ще більш жорстким щодо партій. Так, ст. 21 вимагала реєстрації участі партій (виборчих блоків) у ЦВК, при цьому вказувалося, що право висунути кандидата в Президента України мали тільки ті партії, які налічували не менше 1 тис. членів (тобто дрібніші партії «відсікалися» від участі у президентських виборах). Для реєстрації у ЦВК партії необхідно було подати чималу кількість документів: заяву керівного органу партії, підписану повноважною особою, довідку про реєстрацію партії Міністерством юстиції України, довідку про кількісний склад на момент подання заяви. Якщо партія входила до виборчого блоку, то вищезазначені документи подавала кожна з учасниць блоку, крім того, партії подавали угоду про утворення міжпартійного блоку, підписану повноважними особами, та заяву від імені блоку про реєстрацію його участі у виборах Президента України. Ст. 23 регламентувала, що висування претендента виборчим блоком здійснюється на міжпартійній конференції (з'їзді) (висування партією – на партійному з'їзді), делегати на яку обираються членами партій, що об'єдналися у блок. З'їзд (чи конференція) визнавалися правомочними, якщо на ньому були присутніми більше 2/3 обраних депутатів, але не менше 200 осіб. Після висунення претендента партія (виборчий блок) мала подати заяву до ЦВК з детальними даними про претендента (крім прізвища, імені та по батькові, вказати дату народження, професію, посаду, місце роботи і проживання, дані про місце проживання претендента в Україні протягом 10 /у тому числі щодо 5 останніх/ років, партійність претендента), а також дані уповноваженої особи, витяг з протоколу керівного органу партії (керівних органів партій, які об'єдналися у виборчий блок) про висунення претендента, заяву претендента про згоду балотуватися.

Конституція України, що була прийнята у 1996 р., у ст. 36 закріпила право громадян об'єднуватися у політичні партії. Основний Закон констатував, що таке право надається громадянам «для здійснення та захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей». Крім того, Конституція, окреслюючи межі сфери діяльності партій, вказала, що партії «сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах». Членами політичних партій, згідно з Конституцією, можуть бути тільки громадяни України. Ст. 37 проголосила, що «утворення і діяльність політичних партій... програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються» [17]. Крім того, вказувалося, що партії не можуть мати воєнізованих формувань.

24 вересня 1997 р. було прийнято новий виборчий закон, який механічно об'єднав два виборчі механізми: на пропорційній основі до Верховної Ради України мали обиратися кандидати від партій та їх блоків, за мажоритарним принципом – друга половина народних депутатів [18]. Кандидат у народні депутати міг виставляти свою кандидатуру й у виборчому списку партії чи блоку, і в окрузі (обраний в одномандатному окрузі, автоматично виключався із загальнонаціонального партійного списку). Позитивним наслідком застосування змішаної системи (порівняно з минулими виборами) стало те, що вже після першого голосування був обраний майже весь склад Верховної Ради – 445 депутатів (із 450-ти; у п'яти одномандатних округах були призначені повторні вибори). Партії отримали шанс стати безпосередніми суб'єктами виборчого процесу, й

«увійти у державу». У Верховній Раді України було створено 8 депутатських фракцій (фракція Комуністичної партії України у складі 122 депутатів, Народного руху України із 47 депутатів, блоку Соціалістичної та Селянської партії України із 35, Партії Зелених України із 24, Народно-Демократичної партії України – 77 депутатів, «Громади» – 39, Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) – 24 і Прогресивної соціалістичної партії України із 17 депутатів), що виразило структуру українського парламенту. У той же час свою роль відігравали «непартійні»/«незалежні» депутати (кількість яких становила близько 140 чол.), які представляли, як правило, інтереси адміністративної та бізнес-еліти [19] й легко йшли на співпрацю з виконавчою владою, отримуючи за свою лояльність винагороду – посади й ресурси та зменшуючи можливості контролю законодавчої гілки влади над виконавчою.

Прикметною особливістю механізму утворення партій у 1990-ті рр. стало те, що у ряді випадків нові партії, як і в попередній період, поставали у наслідку *об'єднання* уже існуючих. Так, у червні 1992 р. як наслідок об'єднання Української національної партії та Української народно-демократичної партії постала Українська Національна Консервативна партія. Крім того, розбіжності у поглядах, цілях, персональні амбіції (які вперше були продемонстровані, як вказувалося вище, соціал-демократами) *активізували механізм створення нових партій шляхом розколів у діючих*. Тож на початку червня 1992 р. у результаті розколу в УРП постала Українська Консервативна Республіканська партія. Інший яскравий приклад внутріпартійного протистояння – Соціалістична партія України, вихідці з якої у 1996 р. створили Прогресивну соціалістичну партію України. Невпинно з'ясовуючи між собою стосунки [20], кілька разів (у різних іпостасях) реєструвалися соціал-демократи: у 1993, 1995, 1996 та у 1998 рр.

Аналіз динаміки процесу створення партій свідчить, що якщо у 1992 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано 7 партій, а в 1993 р. – 16 (як вказувалося вище), то у наступні роки другого періоду динаміка створення партій виглядала наступним чином: 1994 р. – було

zareestrowano 7 partii, 1995 r. – 4, 1996 r. – 5, 1997 r. – 12, 1998 r. – 13, 1999 r. – 25. Takim chinom, swoeridnii pik protsesu stворення partii pripadaв na peredviborchiy 1993 r. A pochinaючи z 1997 r. rivень stворення partii vprodovj rokiv zalishavся stablyno visokim: dalosя vznakи uvvedення zmishanoi sistemi viboriv, яка vidavalasя шансом dla potraplyannya do parlamentu za spiskami partii.

Pokazovo, sho yakcho fundatorami partii u perشيй period partogenezu vystupali nosii (chi priхильniki) yakoiś певної ідеї та представники молодого українського бізнесу, то u другий period situaciya decho zmіnilasя: pochali виникати partii, utворення та діяльність яких була пов'язана із криміналітетом. Napriklad, stворена u 1993 r. Partiya ekonomichnogo vidrodzhennya Krimu (z kінця 1995 r. – Partiya ekonomichnogo vidrodzhennya; diyalа do 2003 r.), za інформацією z rіznix dжерел, була тісно пов'язана із кримським кримінальним угрупованням «Сейлем» і слугувала йому «політичним дахом» [21].

Partii 1990-x rr. мали dositь virazne ідеологічне обличчя. Zазвичай dosлідники, analizuyuchi partiiно-ідеологічний спектр України, rozміцують todішні partii на lіvo-pravii shkali. Yakcho skoristatися takim підходом, то varto zaznachiti, sho na lіvomu partiiному flanzі vidбувся dositь potuzhний splesk: було zareestrowano Sotsialistichnu partiю України (1991), Seliansьku partiю України (1992), Kompartiю (KPU, 1993), Partiyu komunistiv (bіlshovikiv) України (1994), Progresivnu sotsialistichnu partiю України (1996), kіlьka sotsial-demokratichnix та ін. Ne menшого napolnennya zaznala u vказаний час і prava chastina spektra, yakravimi predstavnikami yakoi stali stворені u 1992 r. Українська Консервативна Республіканська партія, Українська Національна Консервативна партія, Християнсько-демократична партія України, u 1993 r. – Конгрес Українських Націоналістів, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Організація українських націоналістів в Україні, u 1995 r. Sotsial-Natsionalna partiya України та ін. Swoeridnim uособленням «центру» були Partiya demokratichnogo vidrodzhennya України, Lіberально-демократична партія України, Partiya Zelnix

України і т. п. Але звернемо увагу на інше: декларування прихильності до тієї чи іншої ідеології у назві партії – тільки формальна грань ідеологічного обличчя партій (тож закріплення партії на певній позиції на ліво-правій ідеологічній шкалі – річ досить умовна). Якщо подивитися більш прискіпливо, то з'ясуємо, що назва партії могла залишатися незмінною, але ідеологічні настанови – змінюватися. Так, у кінці 1991 р. Мін'юстом України було зареєстровано Ліберальну партію України, створену за ініціативою промисловців і підприємців. Першим її очільником став І. Маркулов. Штаб-квартира партії знаходилася у м. Донецьку, і партійна робота в основному проводилася на Сході України. Партія обстоювала економічні реформи в Україні, федералізацію республіки, виступала за надання російській мові статусу державної. З розширенням ореолу партійної діяльності мова вже велася не стільки про федералізацію України, як про децентралізацію влади з акцентом на розвитку місцевого самоврядування. Ослабла й категоричність вимоги надання російській статусу державної і т. п. *Тобто розширення географічних меж діяльності партії вимагало від неї й зміни ідейних стратегій.*

До зміни ідеологічних настанов спричиняла й зміна лідера. Так, наприклад, після того, як у лютому 1995 р. виконувати обов'язки президента ЛПУ став О. Соскін, то змінилася не тільки поведінка партії, яка зусиллями лідера налагодила контакти з національно-демократичними українськими партіями (НРУ, УРП, ХДПУ), але й ідейні пріоритети: О. Соскін наголошував, що партія виступає за сильну й незалежну Україну й не підтримує гасло двомовності. Втім, на зміну О. Соскіну дуже швидко прийшов спочатку В. Лановий, потім – В. Щербань. В. Щербань, прагнучи у свій спосіб переформатувати ЛПУ, на партійному з'їзді у січні 1996 р. пропонував змінити її назву на «Ліберально-трудова партія України», але така пропозиція не була підтримана учасниками зібрання.

Були випадки, коли між назвою й проголошуваними партією ідейними пріоритетами розверзалася прірва, партії мали назви, які (у термінології К. фон Бойме) «вводили в оману». Так, серед партій, які з'явилися під різноманітними

назвами впродовж 1990-х рр. і які, на перший погляд, претендували на місце у лівій частині чи й у центрі «ліво-правої партійної шкали», було чимало представників російського націоналізму в Україні («лівий націоналізм»), тієї сили, яка ідеологічно мімікруючи, бажала брати участь в українській владі, у прийнятті політичних рішень. Своєрідним відправним моментом у процесі розвитку російського націоналізму на партійному рівні був 1993 р., коли у травні органами влади було зареєстровано Конституційно-демократичну партію (з вересня 2005 р. і донині – Партія «Віче»), у червні – Громадянський конгрес України (з квітня 1998 р. і донині – Слов'янська партія), у жовтні – Комуністичну партію України та Партію слов'янської єдності України. КПУ задекларувала, що вона у своїх лавах об'єднує громадян, які є прихильниками комуністичної ідеї [22]. Ідейним орієнтиром Партії слов'янської єдності України стало нібито слов'янофільство. КДП проголосила себе партією «ліберального спрямування» [23]. Втім, як засвідчив час, ліберальна ідеологія виявилася менш пригодною для російських націоналістів (у подальшому/у грудні 1994 р./ з'явилася тільки одна партія, що виступала під личиною лібералізму – Партія «Міжрегіональний блок реформ» [24]), а комуністичні та соціалістичні ідеї виявилися найбільш благодатним ґрунтом, на якому у наступні роки постали ще кілька нових ідеологічно споріднених партій. Так, у 1994 р. було зареєстровано вищезгадану Партію комуністів (більшовиків) України; згодом (відповідно у січні 1999 р., у листопаді 2000 р. та у березні 2001 р.) з'явилися Комуністична партія (трудящих), Комуністична партія (оновлена) та Комуністична партія робітників і селян. Липень 1996 р. став часом появи Прогресивної соціалістичної партії України.

Не менш звабливими для російського націоналізму в Україні були й слов'янофільські ідеї: з 1998 р. у загальноукраїнському партійному середовищі регулярно (мало не щороку) почали з'являтися партії, члени яких так чи інакше акцентували свою любов до слов'янства під егідою Росії. Так, наприклад, на сторінках інтернет-видання Слов'янської партії у грудні 1999 р. прямо говорилося наступне:

«На Україні надзвичайно гостро стоїть питання створення проросійської партії, яка б ставила собі за мету повернення Росії впливу, втраченого за роки радянської влади на Україні. Для цього необхідне створення федеративного державного устрою на Україні, осередками якого б були області, а також створення автономій на всіх землях, завойованих Росією. До них відносяться Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська, Донецька, Луганська області. Необхідно останні дві об'єднати в автономну республіку Донбас, а також домагатися створення повноцінної автономії у Республіці Крим» [25]. Тож у вересні 1998 р. було зареєстровано Партію «Русько-Український Союз» (з червня 2009 р. – ПАРТІЯ «РУСЬ»), у січні 1999 р. – Політична партія «Русь єдина» (з квітня 2003 р. і донині – політична партія «Держава»), у березні – Політична Партія «Єдина Київська Русь», у серпні 2000 р. – Партію Ліберально-демократичні реформи (з вересня того ж 2000 р. – Партія «Світло зі Сходу», з листопада 2002 р. – Політична партія «ЗУБР»); у березні 2001 р. – Партію «За Русь єдину» (з червня 2002 р. й донині – Партія «Руський блок»).

Кількісне зростання проросійських (націоналістично налаштованих) партій свідчило не тільки про наявність в українському суспільстві людей, зорієнтованих на Росію, але й про певний розбрат у цьому партійному сегменті: функціонування на кінець періоду п'ятох «комуністичних» партій, як і численних «руських» [26] і можна трактувати як свідчення конфліктних процесів у середовищі.

Щодо механізму утворення цих партій, то він мав свої особливості. Наприклад, Партія комуністів (більшовиків) України виникла у результаті легалізації української частини Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (ВКПБ) [27]. Формування деяких інших партій відбувалося шляхом об'єднання зусиль етнонаціоналістичних російських громадських організацій, які переймалися не стільки захистом мовних і культурних інтересів росіян в Україні, як взялися відстоювати політичні цілі, ті цілі, які узгоджувалися і відповідали, насамперед, інтересам Росії. Так, появи ГКУ передувала активність членів «Отечественного

форума» (що діяв у містах Києві, Запоріжжі, Миколаєві), відділення товариства «Русь», «Интердвижения Донбасса», які ще у листопаді 1991 р. у м. Дніпропетровську створили «Гражданский форум Украины». Приблизно у той же час почала вестися робота зі створення «Движения за возрождение Донбасса». У травні 1992 р. у м. Донецьку представники вказаних організацій (як й інших, – «Демократического Донбасса», «Движения Демократических реформ», «Выборы-89», Ліберальної партії України) створили ГКУ. Втім, Мін'юст відмовився реєструвати ГКУ як блок партій (новостворених Партії праці та «Гражданского союза») і громадських організацій. Зрештою після дистанціювання від ГКУ Ліберальної партії та Партії праці він був зареєстрований як політична партія. У квітні 1995 р. ГКУ об'єднався із «Республиканской партией Крыма».

Загалом же партійні програми, платформи, декларації згаданих партій здебільшого були симбіозом ліберальних, соціалістичних або слов'янофільських ідей із російськими націоналістичними [28]. Їх аналіз свідчить, що деякими з партій не сприймався сам факт існування України як держави, а відтак і не передбачалося її існування як самостійного державного організму у перспективі. Зокрема, «прогресивні соціалісти» культивували ідею «відтворення СРСР» [29]. КПУ(о) ратувала за створення «Союза суверенных Свободных республик» [30]. КПРС – за «входження у Слов'янський Союз» [31]. КПУ, обстоюючи ідею відродження «Союзу братніх народів», у партійній програмі записала, що досвід історії свідчить про те, що українці впродовж ХХ ст. тричі (у ході визвольних змагань 1917–1920, у 1941–1945 та на початку 1990-х рр.) дискредитували «саму ідею української державності та незалежності» [32]. Члени «Руського блоку», як і їхні ідеологічні попередники у ХІХ–ХХ ст., продовжували культивувати ідею Малоросії [33]. КПУ, КПРС, Слов'янська партія, «Русько-Український Союз», «Руський блок» висловилися за «відновлення» чи надання державного статусу російській мові [34].

Прикметно, що в основу партійних програм було закладено чимало міфів: про братерську сім'ю рівноправних

народів, про безперспективність капіталізму, про велич СРСР, про спільні слов'янські цінності, спорідненість українців і росіян і т. д. Тобто у хід йшли все ті ж самі аргументи, якими широко послуговувалися російські націоналісти якщо не в часи самодержавства, то у радянський час і навіть сьогодні, намагаючись тримати у сфері впливу сусідні народи. Втім, старі міфи дещо модифікувалися, але від цього жодною мірою не змінювалася їхня сутність. Так, у свою програму Слов'янська партія записала, наприклад, добре знайомі сентенції з приводу унікальності – «окремого шляху» – слов'ян, тезу про те, що цей шлях має бути ані капіталістичним, ані комуністичним, й у свій спосіб возвеличили суто російські цінності: дух обцинності (колективізму), патріотизм, як «любов до Вітчизни – спільної Батьківщини всіх слов'янських народів» [35] і т. п.

Програмні документи згаданих партій насичувалися безапеляційним антизахідництвом [36], іноді антисемітизмом. Так, зокрема, Партія слов'янської єдності України вважала, що головною небезпекою для слов'янських народів є їхня «підпорядкованість швидкозростаючій іудео-протестанській цивілізації, яка спирається на політико-економічну міць першої масонської псевдоімперії – США, яка експлуатує інші народи та їх ресурси» [37]. На сторінках програмних документів педалювалася ідея цінності православної солідарності [38]. А партійні лідери, вчорашні затяті атеїсти, ставали активними прихильниками православ'я і, зокрема, захисниками інтересів Московського патріархату. (Оскільки, як відомо, навіть не всі українці є православними, то можна твердити, що прихильники московського варіанту православ'я несли у суспільство деструкцію: їхні настанови працювали на роз'єднання не тільки українців-православних з українцями-греко-католиками, з українцями-католиками чи з протестантами і т. д., але й з представниками інших національностей, інших віросповідань, котрі є такими ж, як й українці, громадянами держави України. Пристати на пропозицію «православної єдності» чи якогось «виключного слов'янолюбія» – означало б поставити під загрозу міжетнічну злагоду у державі). У програмних документах майже всіх згаданих партій

було зафіксовано прагнення скасування в Україні інституту президентства [39] (що абсолютно було суголосним ідеям, які звучали у бік України із Росії, наприклад, із вуст директора Інституту країн СНД К. Затуліна: «Нам взагалі не потрібна президентська влада в Україні, буде краще, якщо це буде парламентська республіка. Наш національний інтерес зовсім не полягає в тому, щоб Україна стала могутньою державою, з якою ми повинні були б рахуватися».)

Вищевикладене дозволяє твердити, що *потужний сегмент проросійськи зорієнтованих партій був характерною особливістю української багатопартійності у період 1990-х рр. ХХ ст.*

Представники антиукраїнських партій активно брали участь у парламентських і президентських виборах. Так, серед 30 суб'єктів політичних партій і виборчих блоків політичних партій (див. табл. 1), які були учасниками виборів до Верховної Ради України III скликання, антиукраїнські сили були представлені щонайменше п'ятьма політичними партіями.

Таблиця 1

Кількість партій-учасниць і переможниць виборів до Верховної Ради України III скликання (у складі блоків і самотійно)

Рік виборів	Загальна кількість партій-учасниць виборів (у складі блоків і самотійно)	Кількість партій, які стали парламентськими (у складі блоків і самотійно)
1998	40 (19 – у складі 9 блоків та 21 – самотійно)	9 (2 – у складі 1 блоку та 7 – самотійно)

У результаті виборів до парламенту потрапила КПУ (24,65 % голосів – 84 мандати) та ПСПУ (4,04 % голосів – 14 мандатів) [40]. ГКУ брав участь у складі Виборчого блоку партій «Трудова Україна». Блок, набравши трохи більше

3,06 % голосів [41], не подолав 4-відсоткового бар'єра і до парламенту його представники не потрапили. Аналогічною була доля й Виборчого блоку партій «СЛОН – Соціально-Ліберального Об'єднання», до якого входили Конституційно-демократична партія та Міжрегіональний блок реформ і які здобули 0,9 % голосів виборців. Ще меншу підтримку електорат надав Партії «Союз» – усього 0,7 % голосів [42].

Щодо президентських виборів 1999 р., то серед п'ятнадцяти претендентів на пост глави держави представників російських націоналістичних сил було кілька – О. Базилюк (голова Слов'янської партії), Н. Вітренко (голова ПСПУ), П. Симоненко (лідер КПУ). О. Базилюк, проголосивши свої претензії на президентську посаду, йшов на вибори у слов'янофільській одежині. Тож у передвиборчій платформі віддав належне слов'янській ідеології, слов'янським цінностям у російському варіанті – общинності, антизахідництву, православ'ю, рівноправності російської мови з українською та ін., висловився за «реальну інтеграцію з країнами СНД», за Слов'янський Союз, «створений шляхом входження України в союз Білорусі і Росії» [43].

Слов'янофільством, антизахідництвом і соціалістичними гаслами була виповнена платформа лідерки ПСПУ Н. Вітренко. Вона, зокрема, вказувала на необхідність розробки програми колективної безпеки трьох слов'янських держав (Росії, України, Білорусі), проголосила Росію та Білорусь стратегічними партнерами України, а крім того, як і О. Базилюк, висловилася за підвищення у державі статусу російської мови, акцентувавши необхідність «надати російській мові статус другої державної» [44].

Передвиборча платформа очільника комуністів П. Симоненка була просякнута не тільки антизахідними і антинатовськими, але й антидержавницькими ідеями, адже містила тезу про «створення Союзу суверенних держав братніх народів», єдиного економічного простору з Росією та Білоруссю [45].

Варто взяти до уваги, що вказані партії так чи інакше впливали на численні національно-культурні російські товариства в Україні, політизуючи їхню діяльність. Так,

1 лютого 1999 р. був зареєстрований Всеукраїнський союз російських організацій «Конгресс русских обществ Украины» (неформально функціонував із березня 1996 р.), який об'єднав 42 організації у 18 регіонах країни. Старостою КРОУ став лідер Слов'янської партії О. Базиліук [46]. Згодом партії (Партія «Союз», Партія «Руський блок», Слов'янська партія, Партія «Русько-Український Союз») почали співпрацювати з етнонаціоналістичними організаціями [47].

Діяльність націоналістичних російських партій та організацій в Україні координувалася безпосередньо Росією. На користь цього свідчить, приміром, факт проведення 6 липня 1998 р. у м. Москві засідання «Міжнародного Союзу народно-патріотичних сил країн СНД та Балтії» та те, що координаційний совет очолив лідер КПУ (разом із очільником компартії Росії Г. Зюгановим) П. Симоненко [48].

Попри значну активність проросійських сил перед і під час другого електорального циклу, реальні успіхи (як засвідчили парламентські та президентські вибори) були скромними.

Якщо порівняти динаміку створення у 1990-ті рр. проросійських партій з динамікою постання українських націоналістично налаштованих політичних сил, то вищевикладене дозволяє твердити, що перші регулярно реєструвалися впродовж усього періоду, як і на початку наступного (що призвело до своєрідної гіпертрофії «лівого» флангу). Що ж до других, то творення тих партій, які можна ідентифікувати як українські праві, більш-менш активно відбувалося до 1997 р. Якщо одні з них виникали як партії чіткої ідеологічної спрямованості (наприклад, КУН чи ОУНвУ), то ідеологічна ідентичність інших була досить мінливою – шлях від інтегрального націоналізму до «слов'янської доктрини» у першій половині 1990-х рр. пройшла Українська національна асамблея (УНА). До того ж УНА вирізнялася не тільки трансформацією ідеологічної платформи, але й досить своєрідним шляхом легалізації. УНА як громадська організація була зареєстрована у травні 1992 р. (реєстраційний номер 245) і діяла до жовтня 1993 р., коли запис про реєстрацію було скасовано у зв'язку, як вказувалося у

наказі міністра юстиції України, з прийняттям II збором УНА рішення про ліквідацію УНА як громадського об'єднання [49]. У грудні 1994 р. УНА була зареєстрована вже як партія (реєстраційний номер 617) і діяла до початку вересня 1995 р., коли у зв'язку із наявністю в її структурі незаконного військового формування (члени якого у 1992 р. брали участь у конфлікті у Придністровській Молдавській Республіці, згодом – у Абхазії /1993 р./, Чечні /1995 р./), реєстрація знову була анульована. Після цього УНА у тому ж 1995 р. ще двічі зверталася до Міністерства юстиції України із заявою про реєстрацію, але їй двічі було відмовлено. Вчергове УНА звернулася до Мін'юсту у червні 1996 р., потім – у січні 1997 р. Врешті-решт, у вересні 1997 р. УНА знову була зареєстрована як політична партія (реєстраційний номер 923).

Ситуація з УНА свідчить, що держава активно втручалася у формування партійної системи, стаючи на перешкоді її розмиванню квазіпартійними утвореннями (документи поточного архіву Мін'юсту свідчать, що для перевірки діяльності утворення, яке претендувало на статус політичної партії, залучалося не тільки власне Міністерство юстиції України, але й СБУ та Генеральна Прокуратура). Для того щоб здобути статус партії, УНА повинна була відмовитися від бойових загонів як своїх структурних підрозділів.

1990-ті рр. стали часом, коли партії були вимушені розпрощатися з цілим рядом ілюзій. Чи не найяскравіше про ступінь «партійного прозріння» говорять висновки, озвучені лідером «Партії труда» (як стала називатися із 1998 р. «Партія праці») В. Ландиком на партійному з'їзді у березні 1999 р. у ході виступу-рефлексій над темою поразки партії на парламентських виборах 1998 р. *По-перше*, В. Ландик констатував, що «ми не стали масовою партією, і наші ідеї не змогли опанувати масами виборців». Тобто партійна еліта по-своєму почала усвідомлювати, що *масова партія – феномен минулого*. *По-друге*, глава партії твердив, що «доступну для розуміння мас виборців ідею партії повинні нести професійні партійні працівники». Таким чином, було усвідомлено, що робота по розбудові партії на

зламів ХХ–ХХІ ст. повинна проводитися, передовсім, на професійній основі. По-третє, В. Ландик озвучив тезу, над якою, напевно, задумувалася партійна верхівка не тільки Партії труда: «Партія – задоволення дороге, і одному, навіть дуже могутньому підприємству, його не подужати». Тобто, гроші – «живильна сила» для партії. Зрештою, четвертий момент, на який варто звернути увагу у промові партійного лідера, стосувався мети діяльності партії – виборів: «Щоб перемогти, потрібна щоденна, кропітка робота сотень партійних активістів, що зі знанням своєї професійної справи і за нормальну зарплату будуть готувати перемогу на виборах задовго до самих виборів. ...Аксіома успіху партії на виборах – не починати і закінчувати її підготовку з моменту оголошення виборів, а вести її постійно». Тобто прихід до влади – ціль, досягнення якої мало визначати стратегію і тактику партії як інструменту здобуття влади.

Відстоюючи своє право на життя та прагнучи бути привабливими для суспільства, новостворювані партії поставали під найрізноманітнішими назвами. Оскільки такі бренди, як комуністична, соціалістична, національна, ліберальна і т. д. були вже зареєстрованими, то виникла потреба у створенні нових, які б актуалізували для виборця ту чи іншу ідею, щоб виборець «відгукнувся» на партію як на «свою». Відтак виникають партії з «професійними» [50]; гендерними [51]; релігійними [52] «ярликами» у назві. Прагматизм змушував експлуатувати такі позитивно «заряджені» терміни, як «трудова», «труд» [53]; «захист», «захисники» [54]; «патріотизм», «батьківщина», «свобода» [55]; «новий», «нова» [56]; «молодіжний», «молодий» [57]; а також «зелені», «зелена», «екологічна» [58] тощо.

Якщо наявність у назві партії понять «комуністична», «соціалістична» ще можна пояснити даниною радянській традиції і розрахунком їх керівників на підтримку партії тією чи іншою групою «ностальгуючих», то пошук пояснень для обґрунтування підстав для виникнення кількох соціал-демократичних партій – процес безперспективний: середовище, в якому формувалися соціал-демократичні партії у 90-ті рр. ХХ ст. в Україні, якщо й містило у собі

якусь кількість тих, виразниками інтересів яких гіпотетично могли би бути соціал-демократи, то ця кількість була вкрай мізерною. (Доцільно поглянути й на Європу, у якій ще на початку 80-х рр. попереднього століття закінчився економічним, політичним, культурним крахом французької лівиці соціалістичний експеримент у Франції; у 90-х рр. збанкрутувала соціал-демократична шведська модель, що змусило більшість європейців ставитися до соціалістичних ідеалів із підозрою та скепсисом: соціалізм для них, скористаюся влучним виразом Р. Нозіка, здавався надмірним покаранням, навіть коли мова заходила про найтяжчі гріхи...). Але у 90-х рр. в Україні все було значно простіше: новостворювані партії, які б згідно з назвами і програмами мали б бути ідеологічними, їхнім засновникам такими й не мислилися. І не тільки тому, що у суспільстві просто фізично зникали ті, чиї б інтереси ці партії могли представляти, але й тому, що *функція представництва інтересів певного прошарку не була актуальною для партій.*

Звертає на себе увагу той факт, що у 1990-ті рр. лідерство у багатьох партіях не було тривалим у часі. Так, якщо простежимо генезу лідерства у СДПУ(о), то отримаємо таку картину: у 1990–1991 рр. партію очолювали А. Носенко, у 1991–1992 рр. – О. Сугоняко, у 1992–1995 рр. – Ю. Збітнєв, у 1995–1998 рр. – В. Онопенко, врешті-решт, у 1998 р. партію очолив В. Медведчук, лідерство якого тривало порівняно довго – до 2007 р.

Для 1990-х рр. характерна своєрідна міграція партійних лідерів/еліти. Серед найбільш яскравих прикладів – А. Матвієнко та П. Порошенко. Перший, як відомо, у 1989–1991 рр. був першим секретарем ЦК ЛКСМУ, згодом – членом ЦК КПУ; 1993 р. – був головою політради Трудового конгресу України; після об'єднання у 1996 р. ТКУ з ПДВУ та приєднанням до них ряду громадських об'єднань, очолив новостворену Народно-Демократичну партію. У грудні 1999 р. зі створенням Української Народної партії «Собор», А. Матвієнко став її лідером і залишався ним трохи більше двох років – до квітня 2002 р., коли партійний з'їзд прийняв рішення про саморозпуск

(ліквідацію) УНП «Собор» і фактичне об'єднання з Українською Республіканською партією. Щодо П. Порошенка, то його «партійна біографія» не менш розмаїта: з жовтня 1998 р. до лютого 2000 р. він був членом політбюро СДПУ(о); залишивши ряди СДПУ(о), у липні 2000 р. став лідером Партії солідарності України; з листопада 2000 р. – співголова Партії регіонального відродження «Трудова солідарність України» (нині – Партія регіонів), з березня до листопада 2001 р. – перший заступник голови Партії регіонів. Будучи першим заступником голови Партії регіонів (до 14 грудня 2001 р.), П. Порошенко з жовтня 2001 р. став головою Партії «Солідарність» [59] й у виборах до Верховної Ради України 2002 р. брав участь вже як її член. У Верховній Раді 15 травня 2002 р. став членом фракції «Наша Україна». На початку 2012 р. можемо спостерігати чергове зближення П. Порошенка з Партією регіонів [60]. Тобто маємо підстави твердити, що *перехід з партії у партію не був зв'язаний із зміною ідеологічних пріоритетів, але тільки з прагматизмом особистості.*

Те, що ідеологічні переконання не були основною мотивацією для вступу чи переходу з однієї партії в іншу, говорять й інші численні факти. Партію демократичного відродження України залишив О. Базилюк (голова координаційної ради Донецької обласної організації ПДВУ, згодом – співголова координаційної ради ПДВУ, з червня 1991 р. – член Президії ПДВУ), який згодом став ініціатором нового проекту – ГКУ, його головою. Лави Партії праці залишив І. Симоненко, який у 1997 р. створив Партію «Русько-Український Союз».

В окремих випадках, складається враження, бажання очолювати партію було чи не домінантним: В. Онопенко у 1990-х рр. почергово очолював Партію прав людини, згодом – СДПУ, СДПУ(о) та УСДП. Це є однією з підстав для твердження, що на зміну *ідеологічній* партії приходила *лідерська*. Для такої партії питання соціальної бази стояло тією мірою, якою ця «база» могла бути корисною під час виборів. Але попри те, що деякі партії декларували переконливе зростання партійних рядів на словах, як і кількості своїх прихильників, під час виборів вони не проходили

до парламенту – уявні прихильники не були такими в реальному житті.

Якщо для національно-демократичних або націоналістичних партій, які засновувалися на першому етапі партогенезу, важливою залишалася й ідея, й особа лідера, то другий-третій етапи увиразнили ситуацію, коли ідеологічні вподобання учасників партії закріплювалася хіба що у її назві, але ключовою ставала персона лідера, який і форматував партію «під себе». І ця партія була цілком залежною від нього. Переконливий доказ – Українська партія солідарності і соціальної справедливості (УПССС), яка була зареєстрована Мін'юстом України наприкінці липня 1993 р. і яку очолив голова концерну «Едланд» Е. Лашутін. Він виступав і основним спонсором партії. Після поразки на парламентських виборах 1994 р. Е. Лашутін поїхав за кордон, фактично залишивши партію і без керівника, і без фінансування. До кінця 1994 р. партія деградувала (віднайти будь-яку інформацію щодо її подальшої діяльності неможливо).

Приклад УПССС – не тільки яскрава іпостась лідерської партії. Її поява та функціонування дає підстави для ще щонайменше трьох висновків. *По-перше*, з урахуванням того, що Е. Лашутін не мав українського громадянства, можна твердити, що у 1990-х рр. в Україні могли створюватися, реєструватися та функціонувати партії, створені громадянами інших держав. *По-друге*, попри те, що, як вказувалося вище, членами (а отже, й лідерами) політичних партій, згідно з Конституцією 1996 р., можуть бути тільки громадяни України, законодавство у цій частині порушувалося: реєстрацію УПССС ніхто не скасовував. *По-третє*, анулювання реєстраційного свідоцтва партії відбулося, врешті-решт, згідно з рішенням Верховного Суду України тільки після планової перевірки діяльності УПССС Міністерством юстиції у 2003 р., що дозволяє твердити про те, що ретельно дбаючи про реєстрацію партій, держава у той же час мало переймалася фактично зниклими партіями, що й підтверджує більш ніж восьмирічний період існування УПССС «на папері» – з кінця 1994 р. до весни 2003.

Значення для партії лідера у свій спосіб продемонстрував й НРУ, який почав втрачати свою суспільну вагу й дробитися зі смертю В. Чорновола.

Якщо одні партії створювалися як лідерські і саме лідер брав на себе не тільки питання фінансування партії, але й формування її привабливого іміджу для виборців, то постання інших партій було результатом досягнення компромісів партійних еліт та укрупнення партійних організацій шляхом об'єднання. При цьому показовим є те, що у 1990-х рр. ми мали приклади кількох невдалих спроб таких об'єднань. В одних випадках, вони не визнавалися Мін'юстом (як це було, приміром, з об'єднанням у 1995 р. Партії прав людини, Української партії справедливості та Соціал-демократичної партії України (реєстраційний номер 419) у СДПУ). В інших – нібито досягнуті домовленості лідерів партій про об'єднання політичних сил на якомусь з етапів руйнувалися, але причини цього або не оприлюднювалися, або якщо й оприлюднювалися, то у, так би мовити, «пом'якшеному варіанті».

Якщо спробувати відповісти на питання, *«хто з ким хотів об'єднуватися?»*, хто був тим сильним, об'єднання з яким мало принести якість дивіденди, то чітко простежимо тенденцію: до «сильних» у 1990-х рр. належала, насамперед, Народно-Демократична партія, «партія влади», яка у 1996 р. переживала період становлення. Вона стала своєрідним «центром тяжіння» для Трудового конгресу України (серед засновників якого були А. Гальчинський, А. Базиліук, А. Матвієнко, Ю. Єхануров, В. Єщенко, О. Разумков, К. Ситник, А. Толстоухов). ТКУ, заснований у квітні 1993 р., на своєму III з'їзді, що проходив у лютому 1996 р., прийняв рішення про саморозпуск заради «єднання центристських сил» та, як вказувалося, «у зв'язку з утворенням НДП» [61]. *Таким чином, партія приносилася в жертву «партії влади», що переживала процес «народження».*

Прийняття нового виборчого закону та проведення на його основі парламентських виборів, суттєві зміни у динаміці виникнення партій, як і поступова трансформація політичного режиму у 1997–1998 рр. та більш стрімка – після президентських виборів у 1999 р. (що проявилось в

активному запровадженні авторитарних практик та імітації демократичних процедур) – свідчення на користь того, що кінець 1990-х рр. варто розглядати як час змін у розвитку багатопартійності.

**Партії наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст.
(початок третього періоду партогенезу; становлення
партійної системи)**

Кінець 1990-х рр. можна вважати часом, коли *багатопартійність досягла певної зрілості й стала основою для початку формування партійної системи.* Одним із свідчень на користь досягнення українською багатопартійністю відносно високого ступеня зрілості говорить той факт, що на початок 2012 р. продовжують діяти 64 із 100 партій, які були започатковані (zareєстровані) у 90-х рр. попереднього століття. Серед цих 64-х одна, найдавніша (Українська Республіканська партія, нині – Політична партія Українська платформа «СОБОР»), легітимізувалася у 1990 р., 5 (із 11 зареєстрованих) – 1991 р., 4 (із 6) – 1992 р., 9 (із 16) – 1993 р., 2 (із 7) – 1994 р., 2 (із 4) – 1995 р., 5 (із 5) – 1996 р., 9 (із 12) – 1997 р., 7 (із 13) – 1998 р., 20 (із 25) – 1999 р. Звісно, можна ставити питання *про природність довголіття низки нині діючих партій, про «генетичний зв'язок» деяких з них із своїми попередницями.* Приміром, згадані Політичної партії Українська платформа «СОБОР» – із Українською Республіканською партією, адже постійний ребрендинг призвів до перетворення УРП в УРП «Собор», яка згодом «позбавилася» свого фундатора (Л. Лук'яненка), а у грудні 2011 р. провела об'єднавчий з'їзд із Політичною партією «Українська платформа» та заявила про зміну назви на «Українська платформа «Собор»», що призвело вже до вилучення навіть із назви «родимих плям республіканізму». Можна замислитися, наскільки «генетично» пов'язана нинішня Народно-Демократична партія патріотів України зі своєю «юридичною праосновою» – Партією Реабілітації Тяжкохворих України (zareєстрована у 1994 р.), яка спочатку прийняла назву Партії Реабілітації Народу України, потім стала називатися Ліберально-

демократичною партією патріотів України і нарешті поста-
ла в образі Народно-Демократичної партії патріотів Украї-
ни. Іншими словами, *наскільки природним було перетво-
рення «тяжкохворих» у «патріотів»*. Аналогічні питання
можна ставити і до таких «партійних довгожителів», як
Народна Партія («стартовим майданчиком» для якої, як і
для її нинішнього лідера В. Литвина, була створена у 1996 р.
Аграрна партія України), Єдиний Центр (у який трансфор-
мувалася Партія Приватної Власності) та ін. Але якщо
абстрагуватися від питання природності партійної мімі-
крії, то можна твердити, що *у кінці 1990-х рр. українська
багатопартійність виявилася здатною стати наріжним
камнем для початку розбудови партійної системи, яка
після парламентських виборів 1998 р. набула конфігурації
із 9 партій, представники яких здобули мандати депу-
татів Верховної Ради України*.

Серед цих 9-ти партій було щонайменше три сили, які
могли претендувати на роль домінуючої: КПУ як партія,
яку підтримала найбільша кількість виборців; Народний
Рух України як сила із статусом найдавнішої опозиції, що
прагла контролю над ситуацією у державі (яка хоч і на-
брала значно менше голосів ніж лідерка перегонів, але все
ж посіла друге місце у виборчому рейтингу), і Народно-
Демократична партія, яка, закріпившись на п'ятій позиції
у рейтингу, мала особливість – була «партією влади». Вона
була «партією влади» у тому сенсі, що обслуговувала ре-
жим Л. Кучми, а не реально володіла владою. Втім, партія
була надто слабкою, щоб монополізувати право обслугову-
вати режим, увійти у державу і на свій розсуд розпоря-
джатися державними ресурсами.

Жодна із трьох претенденток на статус домінуючої
такою не стала. Історичний час панування КПУ невмолимо
зменшувався (що, врешті-решт, призведе до *поступової
гібридизації партії* на початку нового століття при збере-
женні «розкрученого бренду» – назви). НРУ після смерті
лідера переживав не найкращі часи: Чорноволову спадщи-
ну руйнували і виплекані партією нові амбітні «гетьмани»,
і партії-спойлери на зразок Народного Руху України за
єдність (саме про таких А. Вілсон писав, що вони мали

мізерні шанси самостійного досягнення успіху, а задумувалися для того, щоб внести розбрат у певну «політичну нішу» й відібрати голоси в опозиції). Що ж до НДП, то вона була одним із перших проявів втручання Президента у структуризацію партійної системи і парламенту, але це не забезпечило їй можливості домінування у парламенті. До того ж вона скоро була виштовхнута з «владного Олімпу» СДПУ(о).

Помітним явищем 2000 р. став об'єднавчий процес таких п'яти партій, як Партія солідарності України, Партія труда, Всеукраїнська Партія Пенсіонерів, Політична партія «За красиву Україну» та Партія регіонального відродження України. У липні 2000 р. голови цих п'яти політичних партій дійшли згоди щодо об'єднання у єдину політичну силу, а у листопаді 2000 р. запрацювала нова політична сила – Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України». На об'єднавчому з'їзді констатувалося, що партія стала першою, яка постала у результаті свідомої консолідації організаційних, масово-політичних, кадрових і майнових ресурсів п'ятих суб'єктів об'єднання. У березні 2001 р. партія змінила назву на Партія регіонів.

Аналізуючи об'єднавчий процес, у результаті якого постала Партія регіонів, варто звернути увагу на три моменти. Перший – процес називався *об'єднавчим*, але у наказі Мін'юсту № 12/5 від 28.02.2001 р. насправді йшлося не про об'єднання, а про реорганізацію чотирьох партій «шляхом *приєднання* [курсив – М. К.] до Партії регіонального відродження України». Тобто законодавець не розглядав цей процес як об'єднання рівноцінних суб'єктів: відбулося приєднання «слабших до сильнішого».

Другий момент цікавий з огляду пошуку відповіді на питання, «які партії виявилися здатними до об'єднання?» Характеристики цих партій такі: із п'яти партій чотири були засновані у 1997–1998 рр., три – у м. Донецьку (Партія солідарності України, Партія труда, Партія регіонального відродження України), по одній – у м. Дніпропетровську (Політична партія «За красиву Україну») та у м. Києві (Всеукраїнська Партія Пенсіонерів). Тобто із п'яти партій чотири були політичними утвореннями, що постали на

Сході та Південному Сході України. Таким чином, *серед регіонів України саме Схід та Південний Схід першими виявилися спроможними до об'єднання на рівні політичних партій.*

Зрештою, третій момент пов'язаний із з'ясуванням того, *хто привів партійні команди до об'єднання?* Вивчення біографічних даних [62] дозволяє говорити про те, що, по-перше, творцями першого крупного результативного об'єднавчого процесу стали люди, вихідці із Сходу та Півдня України; по-друге, три лідери партії з п'яти на момент створення Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України» (Партії регіонів) були діючими народними депутатами Верховної Ради України III скликання, а двоє – народними депутатами Верховної Ради України попереднього, II скликання; по-третє, три із п'яти партійних лідерів (В. Ландик, П. Порошенко, Л. Черновецький) були тісно пов'язані із великим бізнесом.

Іншою особливістю Партії регіонів було те, що об'єднання постало не на ідеологічному ґрунті, а суто прагматичному: членство у партії мало забезпечити якісь «блага». Тобто *стимули до об'єднання були суто селективними (передбачали отримання вигоди і не були пов'язані із задоволенням потреб ідентифікації та солідарності).* До такого висновку підводить той факт, що, приміром, Г. Самофалов пробув головою Всеукраїнської Партії Пенсіонерів близько місяця – у жовтні 2000 р., а у листопаді того ж року уже був членом президії Партії регіонального відродження «Трудова солідарність України». Якщо взяти до уваги, що до короткотермінового головування у ВПП Г. Самофалов з 1997 р. був членом Партії регіонального відродження, а з березня 1999 р. – членом політвиконкому ПРВУ [63], то «кочування» з партії у партію було скоріш за все наслідком «тіньових» домовленостей: з часом, коли інтереси учасників об'єднання розійшлися, коли претензії на «розмір благ» не виправдалися, партію залишили, приміром, П. Порошенко та Л. Черновецький (перший у 2002 р. став членом Політичної партії «Народний Союз Наша Україна, а другий – очільником «Християнсько-Ліберальної партії України»).

Момент перетворення Партії регіонального відродження України у потужну Партію регіонів був досить символічним: вона постала у час, коли у результаті розколу та під тиском політтехнологій, використуваних опонентами, із політичної арени сходила найпотужніша політична сила 1990-х рр. – Народний Рух України, перетворюючись поступово на одну із маловпливових опозиційних партій.

Початок нового століття ознаменувався прийняттям у квітні 2001 р. Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» [64], конституційною реформою 2004 р., «помаранчевою революцією», переходом до пропорційної системи виборів.

У законі «Про політичні партії в Україні» було дано визначення політичної партії: «Політична партія – це зареєстроване, згідно із законом, добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах». З того часу Закон «Про об'єднання громадян» (1992 р.) почав застосовуватися до політичних партій лише у тій частині, в якій не міг бути застосований Закон «Про політичні партії». У липні 2001 р. Наказом Міністерства юстиції України були затверджені форми реєстрів політичних партій – для реєстрації політичних партій Міністерством юстиції України, а також форми для реєстрації місцевих партійних організацій (окремо у області, місті, районі) територіальними органами Мін'юсту України [65].

Аналіз закону 2001 р. Венеціанською комісією зумовив критику ряду його положень з боку останньої [66]. У подальшому (у 2003–2009 рр.) до Закону сім разів вносилися поправки. Зокрема, 2003 р. (у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій), 2004 р. (у зв'язку із прийняттям Закону «Про вибори народних депутатів»), 2005 р. (двічі: зокрема, 6 липня законодавець додав положення про те, що членами партій не можуть бути працівники органів Державної податкової служби та положення про порядок легалізації первинних осередків політичної партії, яким статутом партії не надається право

юридичної особи; 7 липня закон про партії зазнав змін у зв'язку із внесенням змін до закону про вибори народних депутатів України), 2006 р. (було внесено зміни у частині щодо фінансової звітності партій), 2007 р. (щодо фінансування політичних партій) та 2009 р. (додано пункт про неможливість членства у партіях персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України). У червні 2007 р. за конституційним поданням 70 народних депутатів України справу щодо конституційності положень Закону про утворення політичних партій в Україні розглядав Конституційний Суд України. Восени того ж року Конституційний Суд приймав рішення у справі за конституційним поданням Міністерства юстиції України щодо офіційного тлумачення положень Закону, які стосувалися порядку утворення та реєстрації партійних організацій.

У 2000 р. в Україні було зареєстровано 19 партій. У рік прийняття закону про партії (2001 р.) – 22; 2002 р. – 2; 2003 р. – 2; 2004 р. – 8; 2005 р. – 24; 2006 р. – 12; 2007 р. – 4; 2008 р. – 20; 2009 р. – 12; 2010 р. – 14; 2011 р. – 16 партій. Статистика свідчить, що пік активності у створенні партій припав на 2005 р., коли було зареєстровано 24 партії. Більше того, 7 з них [67] були зареєстровані 25 березня – за добу до того моменту, після якого, згідно із законом, зареєстровані менше ніж за рік партії втрачали право брати участь у майбутніх парламентських виборах (у 2006 р.).

Особливістю партій, які поставали на зламі століть, було те, що вони (такі, як Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «Трудова Україна», Партія «Демократичний Союз») представляли інтереси фінансово-промислових груп чи правлячої політичної еліти (*найбільш впливових прибічників*). Деякі з них в умовах зміни Президентом Л. Кучмою напрямку політичного розвитку та все більш помітного запровадження у процес управління державою та суспільством авторитарних практик й імітацію демократичних виборчих процедур, негативного ставлення Президента до перспективи проведення у 2002 р. виборів до парламенту на пропорційній основі [68] (що сприяло б подальшій структуризації партійної системи) – фактичне

нав'язування суспільству «правил гри» (у свій спосіб підтвердивши тезу Дж. Сарторі, що «виборча система є найбільш специфічним інструментом політичної маніпуляції») формувалися безпосередньо «у тіні» Адміністрації Президента партій і ставали «реквізитом режиму» [69]. Формальне використання інституту виборів, референдумів для реалізації неформальних норм, дозування політичної участі віддзеркалювало «збій» у «конституюванні демократії», загальмовувало нормальний (еволюцію через укорінення та дотримання алгоритму демократичних змін) розвиток партійної системи та забезпечувало недемократичну консолідацію режиму перед президентськими виборами 2004 р.

Аналіз багатопартійності змушує до постановки суто теоретичного питання: чи можна вважати усі партії, які виникли на зламі ХХ–ХХІ ст., *новими*, новими у сенсі, про який було зауважено М. Тевітс: «Новою є та партія, яка виникла або у наслідок розколу в існуючій партії, або справді є новою у тому сенсі, що утворюється без допомоги членів існуючих партій» [70]. З урахуванням цього зауваження, навряд чи можна твердити, що такі партії, як НДП, Партія «Демократичний Союз» (як і деякі інші) були справді *новими* партіями, адже формувались завдяки підтримці представників уже функціонуючих партій.

Початок століття засвідчив, що *українські партії у своїй масі не були зорієнтованими на суспільство*, про що дозволяє говорити, наприклад, ступінь поширеності партійних структур у регіонах держави. Так, на 1 січня 2001 р., в Україні діяло 109 партій [71], зареєстрованих Міністерством юстиції України, але лише 12 з них мали легалізовані осередки в усіх регіонах України. Серед них – «стара» та «нова» «партії влади» – НДП та СДПУ(о) та кілька провладних партій («придатків режиму», виконавців його замовлень) – Партія «Демократичний Союз», ДемПУ, Аграрна партія України, Партія «Соціал-демократичний союз»; традиційно КПУ та СПУ; впливові у 1990-х рр. НРУ та КУН; двоє представників бізнесу, які вже також побували при владі – Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та Всеукраїнське об'єднання «Громада». 18 партій не мали обласних осередків [72]. 12 партій не мали жодного

осередку [73], що й свідчить на користь того, що партії *відвернулися від суспільства*.

Відвертаючись від суспільства, вони зосереджували свою увагу на державі та владі. Приміром, Всеукраїнська партія міжнаціонального порозуміння «Новий Світ», зареєстрована Мін'юстом у березні 2001 р. (співголови: Л. Скорик, В. Гажаман, А. Киреев), створювалася, можна твердити, лише для участі у виборах до Верховної Ради України 2002 р., адже не потрапивши до парламенту, лідери партії фактично згорнули її діяльність [74]. Таким же коротким було політичне життя ще однієї учасниці виборчих перегонів – Партії «Світло зі Сходу» (осінь 1999 – весна 2003 р.), як і низки інших. Ще один приклад, що вартий уваги, – створення (у червні 2001 р.) та реєстрація Мін'юстом України (у вересні того самого року) Партії захисту інтересів селян України (ПЗІСУ). Справа далі Установчого з'їзду у керівництва партії не пішла: 11 січня 2001 р. відбувся 2-й етап Установчого з'їзду, який розглянув питання про єдність лівоцентристських сил і про об'єднання ПЗІСУ із Соціалістичною партією України. Голова партії І. Бокий, виступаючи на форумі та обстоюючи думку про об'єднання із СПУ, заявив, що «діяти розрізнено означає прирікати себе на політичне небуття», під яким він розумів «відсутність представників партії у Верховній Раді» [75]. Така «істина» лідеру ПЗІСУ відкрилася за коротенький термін діяльності партії, до того ж – трохи більше ніж за рік до парламентських виборів 2002 р. Можна припустити, що було досягнуто домовленостей між лідерами двох партій про участь у виборах (І. Бокий посів другу позицію у виборчому списку кандидатів від СПУ), а про фактичне об'єднання партій не йшлося хоча б тому, що у липні 2002 р. Мін'юст України вказав І. Бокому на відсутність рішення Соціалістичної партії України про приєднання до її лав ПЗІСУ [76].

Ситуація із ПЗІСУ свідчить, що партія мислилася засновниками лише як інструмент входження у владу. Коли ж цей інструмент (з тих чи інших причин) виявлявся недосконалим і не спрацьовував, його «міняли». Технологія «партія в обмін на мандат» ставатиме надалі

все поширенішою і демонструватиметься суспільству все частіше. «Об'єднання» партій, як правило, проголошуватиметься і, відповідно, відбуватиметься на рівні керівництва партії (чи навіть лише лідера, який, вступаючи в цю, іншу, партію, входив у її керівні органи, його прізвище з'являлося у верхній частині її виборчого списку), але відстежити його механізм та з'ясувати як і чи ж відбувалося воно насправді на місцях – можливості немає, оскільки бракує конкретних «документальних слідів» процесу.

Увагу на питанні подальшого «захоплення влади й держави» під час парламентських виборів 2002 р. сконцентрував і Президент, наслідком чого стало утворення пропрезидентськими силами Виборчого блоку політичних партій «За Єдину Україну!» (із п'яти упривілейованих партій, можливості яких засвідчили несправедливість виборів, відсутність рівних умов для участі у виборчих перегонах), який очолив *безпартійний Глава Адміністрації Президента України В. Литвин* (ставши «інструментом» Президента для створення *керованого «непредставницького» парламенту*). Опозиційні до режиму Л. Кучми партії (у кількості 10-ти, які увійшли до складу Виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна») також довірили свою долю на виборах *безпартійному В. Ющенку*. Цей момент є показовим у тому сенсі, що вкрай слабка інституціоналізація партій змушувала їх: а) блокуватися, б) погоджуватися на лідерство безпартійних, які володіли певним ресурсом (в одному випадку – адміністративним, в іншому – іміджевим). *Самі ж вибори мали вигляд демократичної конкуренції для мас, але недемократичного протистояння для груп еліт, уособленням яких були партії.*

Як видно із таблиці 2, у виборах 2002 р. загалом взяли участь 63 із 130 офіційно зареєстрованих політичних партій. Самостійно включилась у виборчі перегони 21 партія, 42 – у складі блоків. Російський націоналізм у виборах був представлений як ніколи перед тим широко. Так, на місця у Верховній Раді претендував Виборчий блок політичних партій «ЗУБР» (За Україну, Білорусію, Росію), до якого, крім згаданої вище Партії «Світло зі Сходу», увійшла Партія «Союз труда»; Виборчий блок політичних партій

«Блок Наталії Вітренко», що об'єднав Партію Освітян України (нині – Партія «Єдина Україна») та Прогресивну соціалістичну партію; «Руський блок», що складався із трьох партій: Партії «За Русь єдину», Партій «Русько-Українського Союзу» (РУСЬ) та Партії «Союз». Конституційно-демократична партія йшла на вибори у складі Виборчого блоку політичних партій «Команда Озимого Покоління». Учасниками виборчих перегонів стали й чотири комуністичні партії – Комуністична партія робітників і селян, Комуністична партія України та Комуністична партія України (оновлена), Комуністична партія (трудова). Жоден із зазначених блоків до парламенту не потрапив. Що ж до партій, то народними депутатами знову стали представники КПУ (здобувши 19,98 % голосів виборців, 59 мандатів), які вперше з моменту незалежнення України поступилися за чисельністю виборених мандатів іншій політичній силі, – Виборчому блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (здобув 23,57 % голосів виборців, 70 мандатів).

Таблиця 2

Кількість партій-учасниць і переможниць виборів до Верховної Ради України IV скликання (у складі блоків і самостійно)

Рік чергових/ позачергових виборів	Загальна кількість партій-учасниць виборів (у складі блоків і самостійно)	Кількість партій, які стали парламентськими (у складі блоків і самостійно)
2002	63 (42 – у складі 12 блоків та 21 – самостійно)	22 (19 – у складі 3 блоків та 3 – самостійно)

Наслідком виборів стало переформатування партійної системи: відтоді вона була представлена 22 партіями. *Партійна система зразка 1998 р. не змогла самовідтворитися в умовах потужного адміністративного тиску, втручання виконавчої влади у виборчий процес.*

У березні 2003 р. Мін'юст розпочав перевірку партій на предмет дотримання ними закону про політичні партії, за результатами якої та відповідно до рішень Верховного Суду України були анульовані реєстраційні свідоцтва 28 партій. На 1 листопада 2003 р. партійне середовище, за даними Мін'юсту України, складалося із 96 партій. Найбільша кількість партій була представлена у Донецькій області (81 обласна, 423 районних, 648 районних у містах та 1026 міських організацій політичних партій), а найменша – у Чернівецькій (73 обласні, 409 районних, 108 районних у містах та 157 міських організацій політичних партій) [77]. Найбільш розгалужену мережу серед українських партій мала колишня «партія влади» – НДП, яка зареєструвала у державі 905 структурних підрозділів. А далі місця в рейтингу партій із найбільш розвинутою структурою розподілилися наступним чином: «Жінки за майбутнє» Всеукраїнське політичне об'єднання мало 868 структурних утворень, Партія «Демократичний союз» – 866, Комуністична партія України – 815, ВО «Батьківщина» – 808, Партія регіонів – 807, СДПУ(о) – 803, Соціалістична партія України – 803, Українська Народна Партія – 782, Аграрна партія України – 702. Найменшу мережу мала Партія Вільних Селян і Підприємців України – 16, Партія Приватної Власності (*нині* – Єдиний Центр) – 19, Політична партія «Партія за військових» (*нині* – Політична партія «Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25%») – 20, Комуністична партія (трудящих) – 21, Партія захисту знедоленого народу України – 29, Партія «Союз труда» – 32, Партія Радикального Прориву – 38, ОУНвУ – 40, ЛДПУ – 42, Партія «Русько-Український Союз» – 43.

У столиці, м. Києві, було зареєстровано 98 регіональних структур політичних партій та 640 районних у містах. Всього в Україні було зареєстровано 2 262 обласних (регіональних), 16 374 районних, 4 390 районних у містах та 8 605 міських структурних підрозділів політичних партій.

Характерною особливістю партогенезу початку ХХІ ст. стала спроба Міністерства юстиції України у жовтні 2004 р. домогтися заборони однієї з партій – УНА. Звернувшись до Верховного Суду України з відповідним поданням, Мін'юст

вказав, що підставою для нього є порушення УНА вимог ст. 21, 24, 37 Конституції України, ст. 5 Закону «Про політичні партії в Україні». Міністерство стверджувало, що УНА, організувавши мітинги та демонстрації, супроводжувала ці акції розповсюдженням агітаційних матеріалів і листівок із закликами, які розпалювали міжнаціональну та міжетнічну ворожнечу. Крім того, було наголошено, що аналогічні заклики розміщувалися на офіційному сайті партії у Мережі, у прес-релізах УНА. Верховний Суд, вивчивши справу, зазначив, що міністерством не було надано доказів про те, що «перераховані в поданні та організовані партією мітинги й демонстрації були направлені на розпалювання міжетнічної чи расової ворожнечі та посягання на права й свободи людини, чи дані про адміністративне або кримінальне переслідування членів партії за такі дії. Не спрямовані на розпалювання міжетнічної чи расової ворожнечі та посягання на права й свободи людини надані суду публікації партії». Суд вказав, що вирази, які інкримінувалися партії, він розглядав у контексті «передвиборних політичних спорів та обговорення проблем, що стосуються життя суспільства», як «оціночні судження», думки, критичні зауваження та «дуже різкі висловлювання», що були спрямовані на політичних діячів, державні органи чи громадські організації «з метою участі партії в державно-політичному житті та здійснення реального впливу на вироблення державної політики задля реалізації партійної програми». Виходячи «з вимог плюралізму думок, свободи поглядів і діяльності політичних партій, з урахуванням передбачених законом обмежень як умов прогресу демократичного суспільства», суд дійшов висновку про «недоведеність підстав для закриття політичної партії» [78].

Таким чином, за всі роки становлення та розвитку партійної системи в Україні національні суди двічі розглядали справи щодо заборони партій (КПУ та УНА).

У той же час, як свідчить практика, якщо ініціаторами заборони партій були державні органи (Президія Верховної Ради України /у випадку з Компартією України/ чи Мін'юст /у випадку з УНА/), то окремі особи ініціювали питання про анулювання реєстраційного свідоцтва

партії, обстоюючи думку про те, що партія порушила їхні права. Так, у березні 2008 р. Окружний адміністративний суд м. Києва розглядав позов громадянина до Міністерства юстиції України про: а) визнання протиправними дій щодо реєстрації Комуністичної партії (оновленої); б) визнання нечинним рішення про реєстрацію КПУ(о) (оскільки воно, як зазначалося, «не відповідає вимогам ст. 23–24, 36–38, 85 та п. 1 ст. 116 Конституції України і ст. 2–3; п. 5 ст. 5; п. 1, 3, 8, 9 ст. 8 Закону України «Про політичні партії в Україні»); в) визнання «бездіяльності Міністерства юстиції України щодо здійснення контролю за наявністю місцевих осередків Комуністичної партії України (оновленої) протиправною»; г) зобов'язання Мін'юсту «провести комплексну перевірку наявності місцевих осередків Комуністичної партії України (оновленої)»; г) зобов'язання Мін'юсту «підготувати і направити подання до Верховного Суду України на заборону Комуністичної партії України (оновленої)»; д) «відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 162 Кодексу адміністративного судочинства України, до вирішення справи у Верховному суді України, тимчасово заборонити діяльність Комуністичної партії України (оновленої)» [79]. Оскільки 1) Міністерство юстиції України довело, що статутні документи КПУ(о) відповідають вимогам законодавства України, 2) партія створила місцеві осередки, 3) позивач не надав суду докази порушення його прав, свобод, інтересів, 4) позивачем пропущено строки звернення до адміністративного суду та ін., суд відмовив у задоволенні позову.

Якщо парламентські вибори 1998 р. та 2002 р. проводилися за змішаною системою, то двоє наступних – за пропорційною (згідно із Законом «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р.) [80]. Перехід до пропорційної системи означав, що партії стали єдиним каналом входження до парламенту. Це посилювало інтерес еліт (у т. ч. регіональних) до питання партійного членства та зумовило посилення інтересу до питання фінансування партій підприємцями, власниками значних капіталів. Разом з тим, зростання ролі партій по-своєму нівелювало вагу *партії влади* (яка досить впевнено почувала себе в

умовах функціонування змішаної виборчої системи у контексті політичного режиму, який склався за роки президентства Л. Кучми): парламент зразка 2006 р. став місцем, де партії могли посперечатися з нею щодо впливу на суспільство.

Позитивно вплинула на становище партій і конституційна реформа 2004 р., яка децентралізувала владу у суспільстві та уможливила для партій реалізацію функції формування уряду та здійснення певного контролю за його діяльністю, а «помаранчева революція», у свою чергу, забезпечила функціонування інституційно-конституційного механізму проведення справедливих парламентських виборів, що двічі уможливило, з-поміж іншого, перемогу на виборах опозиційної партії – Партії регіонів (що стало відмінною рисою періоду).

Готуючись до виборів, партійні лідери шукали можливості потрапляння до парламенту, і що характерно – не стільки для своїх партій, як для себе. На ІХ партійному з'їзді (червень 2005 р.) Української партії Справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців (УПС–СВІЧА) йшлося про те, що слабка матеріально-фінансова база партії «в умовах підготовки чергових виборів до Верховної Ради і органів місцевого самоврядування на пропорційній основі» зумовлює те, що «партія не в змозі скласти гідну конкуренцію іншим політичним силам і може залишитися поза владою» [81]. З'їзд схвалив «Угоду щодо стратегічного партнерства Соціалістичної партії України, Української партії Справедливості – СВІЧА та Української Спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів)». «Стратегічне партнерство» полягало у тому, що УПС–СВІЧА на цьому ж з'їзді прийняла рішення про самоліквідацію [82] та рішення про внесення пропозиції «голови СПУ О. О. Морозу щодо призначення своїм заступником у Центральному виборчому штабі СПУ С. В. Червонописького» [83], який був головою УПС–СВІЧА. Під час виборів 2006 р. С. Червонописький був внесений до виборчого списку СПУ як її член під № 5, а на дострокових виборах 2007 р. – під № 8. *Приклад УПС–СВІЧА – ще одне свідчення того, що сучасні партії не прагнуть виконувати функцію «ідеологічного*

притулку» для односторонців, як не виконують і функцію представництва інтересів певного електорального прошарку, але тільки партійних лідерів, яким технологія «мандат в обмін на партію» приносила неабиякий зиск.

Передвиборчі партійні форуми демонстрували непрозорість механізмів відбору персоналій до партійних списків: делегати підтримували тих претендентів, які називалися лідером (керівниками) партії чи фінансовими донорами. Наслідків, щонайменше, було три: по-перше, з'явилися підстави говорити про партійну корупцію; по-друге, – про низьку змінність складу Верховної Ради України та низькі професійні якості парламентарів (що фактично призвело до появи неформального інституту «диригента більшості», уособленням якого сьогодні став М. Чечетов, та стало підставою для розповсюдження інформації про те, що у парламенті відбувається підміна та фальсифікація обговорених і навіть проголосованих законопроектів); по-третє, – про нерівномірність представлення у законодавчому органі регіональних еліт. Крім того, ситуація засвідчила, що нинішні депутати, отримавши свій статус, передовсім завдяки керівництву партії, відпрацьовують насамперед його «побажання та вказівки», а не виборця.

Як видно із таблиці 3, у виборах 2006 р. загалом взяла участь найбільша кількість партій – 79.

Таблиця 3

Кількість партій-учасниць і переможниць виборів до Верховної Ради України V та VI скликань (у складі блоків і самостійно)

Рік чергових/ позачергових виборів	Загальна кількість партій-учасниць виборів (у складі блоків і самостійно)	Кількість партій, які стали парламентськими (у складі блоків і самостійно)
2006	79 (51 у складі 17 блоків та 28 – самостійно)	11 (8 – у складі 2 блоків та 3 – самостійно)
2007	42 (32 – у складі 10 блоків та 10 – самостійно)	16 (14 – у складі 3 блоків та 2 – самостійно)

Вибори продемонстрували *чергову зміну конфігурації партійної системи*. Попри широку участь у виборах проросійських партій (які знову були представлені досить широко: Блоком Наталії Вітренко «Народна опозиція», до якого увійшли Партії «Русько-Український Союз» /РУСЬ/ та Прогресивна соціалістична партія України, Виборчим блоком політичних партій «ЗА СОЮЗ», котрий об'єднав партії: «Соціалістична Україна», «Союз», «Вітчизна» та Слов'янську партію. Крім того, такими партіями, як КПУ, партія «Віче» та «Партія політики ПУТІНА» /нині – Політична партія України «РУСЬ ЄДИНА»/) до парламенту, подолавши 3-відсотковий бар'єр, вдалося потрапити тільки КПУ – їй віддали свої голоси 3,66 % (що дозволило здобути 21 мандат) виборців-представників тих самих, що й на попередніх виборах, верств населення, тих, які через свій поважний вік чи внаслідок скрутного соціально-економічного становища готові були й надалі довіряти обіцянкам «російсько-радянського» комунізму [84]. Інші партії підтвердили свій статус політичних лузерів. Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» здобув 2,93 % голосів, Партія «Віче» – 1,74 %, Виборчий блок політичних партій «ЗА СОЮЗ» – 0,20 %, «Партія політики ПУТІНА» – 0,12 % [85]. Такі показники засвідчили не тільки те, що більшу частину держави було важко звабити проросійською перспективою (у будь-якому варіанті), але й те, що фактично кожна з названих партій чи виборчих блоків, прагнучи потрапити до владних структур, претендувала на голоси одних і тих же досить нечисленних верств українського суспільства – росіян, які марять великодержавною (у слов'янофільській чи ліберальній одежині) російською ідеєю, і «російськомовних малоросів», далеких від українського життя.

Російські націоналісти під час виборчих перегонів (і не тільки) відкрито діяли у напрямку розхитування української держави, дестабілізації соціуму. Найбільш активно вони поводитися на Півдні та Сході України і в Криму. Зокрема, Партія «Союз» і Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» на мітингу у м. Ялті та на демонстрації у м. Сімферополі представили проект конституції Криму, в якому

передбачили для автономії право на міжнародне співробітництво, на референдум прямої дії, на самостійне розпорядження доходами; наділили вищою владою Верховну Раду Криму і т. п. [86] Фактично на рівні проекту здійснили акт відторгнення від України частини її території.

Найменша кількість партій брала участь у позачергових виборах до парламенту у 2007 р. – 42 (див. табл. 3), з яких тільки 16 отримали суспільну легітимацію, здобувши необхідну кількість голосів для подолання виборчого бар'єра та набуття статусу парламентських. З усіх проросійські налаштованих політичних сил до парламенту потрапила знову лише КПУ, якій віддали свої голоси 5,39 % виборців. ПСПУ підтримали 1,32 % виборців, Комуністичну партію України (оновлену) – 0,29 %. 0,10 % голосів набрав Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (у його складі – Партія «Союз» та Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Центр»)[87].

Щодо участі лідерів зорієнтованих на Росію партій у виборах президента України, то у I турі президентських виборів у 2004 р. брали участь П. Симоненко, Н. Вітренко та О. Базилюк; у аналогічних виборах 2010 р. – П. Симоненко.

Сучасні партії як агенти дедемократизації

Партії, що народжувалися у 2000-х рр., часто-густо не обтяжували себе розробкою ґрунтовної програми, як і обґрунтуванням своїх ідеологічних засад, що стало однією з ознак часу. Розлога програма, яка б увиразнювала ідеологічне обличчя партії – факт неповоротного минулого. Як свідченням цього є, наприклад, програма заснованої у вересні 2001 р. Політичної партії «Громадський контроль», яка займала сторінку тексту [88]. Обсяг програми Зеленої партії України (2001 р., реєстраційний номер 1600) – дві сторінки [89]. Дві-три сторінки – обсяг програм таких, приміром, партій, як Всеукраїнська Чорнобильська народна партія «За добробут та соціальний захист народу» [90], Всеукраїнська партія Миру і Єдності [91], Зелена партія України (2000 р, реєстраційний номер 1360) та

інших. Якщо законодавець вимагав закріплення у партійних статутах конкретних положень (наприклад, щодо цілей і завдань партії, прав та обов'язків її членів, коштів і майна, порядку внесення змін до статуту, припинення діяльності та ін.), а Мін'юст України безпосередньо контролював їх наявність, то партії, щоб бути зареєстрованими, змушені були дослухатися до держави, а тому виписували й виписують свої статuti з подробицями, на багатьох сторінках. Вимоги ж до програм – інші: законодавець констатує, чого не повинно бути у програмі [92], інших вимог не висуває. Немає цих вимог й у суспільства: по-перше, партійними програмами у своїй масі суспільство не цікавиться, по-друге, навіть при бажанні віднайти деякі з них – справа складна навіть для дослідника. *Недоступність програм більшості із сучасних політичних партій – ознака фактичної незацікавленості партій у приваблюванні потенційних членів чи розширенні кола своїх прихильників. Така недоступність свідчить про закритість партій, а закритість, у свою чергу, – про їхній недемократичний характер. Закритість дозволяє говорити, по-перше, про партії, як про агентів дедемократизації (в умовах функціонування в Україні гібридного режиму) і, по-друге, – ставити питання про роль держави у процесі закритості партій, оскільки Мін'юст, попри існуюче законодавство, утаємничує документи партій [93].*

Мінімізація текстів програм призводить до того, що у ряді випадків неможливо здійснити ідеологічну (політичну) ідентифікацію партії, як у випадку, наприклад, з Партією Реабілітації Народу України (ПРНУ) [94], програма якої займала менше сторінки [95]. На користь твердження про «неідеологічність» деяких програм свідчать і слова очільника ПРНУ у період, коли вона називалася Ліберально-демократична партія патріотів України, С. Крижанівського, який звертав увагу, що створена 1994 р. партія до 2006 р. «була без ідеології» [96]. «...У нас є те, чого немає в інших партій. У нас є ідеологія», – наголошує сьогодні створена у вересні 2011 р. «Українська партія респонсизму». *Тобто у самому партійному середовищі визнається, що існують партії без ідеології.* Про відмову від чіткої

ідеологічної ідентифікації заявила і створена 2006 року «Партія гуманістів України» (з жовтня 2009 р. – Політична партія «Ліберально-гуманістична партія «Товариш»), яка проголосила: «Партія гуманістів не є ні лівою, ні правою, ні центристською» і додала, що «кожну конкретну ситуацію, кожен можливий варіант розвитку [вона. – М. К.] оцінює лише за тим, корисно це людині чи на шкоду їй, стане людині краще чи гірше уже сьогодні, а не через деякий час» [97]. Прямо заявила про свою специфіку і «Партія Правозахисту», наголосивши у своєму статуті, що її «чітко не можна віднести ні до якої частини спектра політичних партій в Україні, умовно окреслених в межах усталених у світі політичних концепцій: комунізм, соціал-демократія, лібералізм і консерватизм» [98].

Варто звернутися до ще одного показового моменту, який засвідчує, що *створення та реєстрації партій* – вид новітнього бізнесу, що пов'язаний із юридичними фірмами, адвокатськими та консалтинг-юридичними компаніями, які сьогодні на своїх сайтах нерідко розміщують пропозиції щодо «реєстрації» політичних партій [99]. Так, юридична фірма «Акцент» повідомляє, що серед її заслуг – реєстрація у 2010–2011 рр. таких партій, як Політична партія «Міст» (zareєстрована Мін'юстом України 19.04.2011 р. № 193-п.п.) [100], ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «НОВЕ ЖИТТЯ» (zareєстрована Мін'юстом України 16.03.2011 р. № 191-п.п.) [101], Політична партія «За справедливість та добробут» (zareєстрована Мін'юстом України 30.04.2010 р. № 183-п.п.) [102]. Порівняння програм Партії «НОВЕ ЖИТТЯ» та Партії «За справедливість та добробут» дозволяє твердити про їхню текстуальну й ідейну близькість, з тією лише різницею, що одна з програм написана російською, а інша – українською. У такій ситуації говорити про ідеологічність партій, виставлених на «партійному ринку», як і їхніх лідерів, не доводиться. Як втрачає сенс аналіз партійних програм, написаних «під копірку».

Зрозуміло, що залишаються партії, які продовжують свою гру з електоратом, виступаючи перед ним як «борці за ідею», як прихильники певної ідеології. Таку роль сьогодні (хоч і менш вдало, ніж у 1990-х рр.) продовжує

грати КПУ. Але суспільні настрої змушують мімікувати і комуністів. Яскравим підтвердженням цьому є відхід комуністів від програмних настанов. Так, у програмі Комуністичної партії України (що діяла до 2011 р.), наприклад, було зафіксовано тезу про те, що національна ідея – це витончена форма антикомунізму [103]. Попри це у 2005 р. світ побачив збірник статей лідера комуністів П. Симоненка, який називався «Национальная идея Украины» [104]. Тобто комуністи, пристосовуючись до нових обставин, виявляють неабиякі здібності до політичної мімікрії, відмовляючись від традиційного відстоювання інтересів класів, і поспішають підняти на кін ідею своїх одвічних затятих опонентів – так званих буржуазних націоналістів, ідею нації, але намагаються переконати останню, що «для України сонце сходить на Сході» [105].

До мімікрії час від часу вдаються й «модерні слов'янофіли», але приховати антиукраїнську суть не вдається. Одним із промовистих підтверджень цього є протейська мінливість Політичної партії «Слов'янський народно-патріотичний союз», яка у кінці 2005 р., відмовившись від «слов'янолюбія», несподівано трансформувалася у Політичну партію України «Партія політики ПУТІНА», а згодом вдалася до деякого «пом'якшення» свого образу поставши вже у новій іпостасі – як Політична партія України «РУСЬ ЄДИНА» [106].

Зміна політичної ідентичності призводить до проблем з «ідеологічним обличчям» у соціал-демократів (об'єднаних) та соціалістів. У автентичності перших час від часу сумніваються європейські соціал-демократи [107]; що ж до других, то у липні 2011 р. Соціалістична партія України була просто виключена із Соцінтерну (членом якого була із 31 січня 2006 р.) за невідповідність дій партії основоположним цінностям і принципам Інтернаціоналу [108]. Втім, не тільки так звані ліві сьогодні переживають недовіру до своєї «лівизни», але й праві: закиди у «ненаціоналістичності» лунають, наприклад, на адресу Всеукраїнського об'єднання «Свобода».

Одним із найскладніших для аналізу залишається питання фінансування партій. Цей процес є непублічним,

закритим для суспільства. Втім, час від часу відповідна інформація потрапляє у ЗМІ. Так, наприклад, у серпні 2011 р. ЗМІ писали про борг розміром 35 млн. грн партії «Наша Україна» О. Третякову [109]. На джерела фінансування Партії «Фронт Змін» дещо пролив світло її лідер А. Яценюк, зазначивши, що членських внесків вистачає тільки на утримання офісу та видання партійної газети. Втім, справу рятує те, що «у деяких членів партії є бізнес, і вони щомісяця вносять на центральний рахунок партії гроші: для того, щоб виплатити зарплату, оплатити рекламу і провести кампанію. Тому що ці люди уже з тобою разом, ці люди підтримують тебе і ти підтримуєш їх», – заявляв А. Яценюк [110]. *Таким чином, можна зробити висновок, що підтримка бізнесовими колами політичних партій – одне з джерел фінансування партій.*

Нині характерним стало таке явище, як оренда партії. Здача партії в оренду допомагає повернути кошти, витрачені засновниками партії на створення мережі осередків у регіонах. Крім оренди, партію сьогодні можна виставити на продаж та, відповідно, купити [111]. Чи не вперше ринок політичного франчайзингу запрацював у 2006 р., коли з'явилися перші пропозиції продажу партій. У наступні роки бізнес почав стрімко розвиватися, про що свідчать, наприклад, оголошення у Мережі [112], знайомство з якими підводить до однозначного висновку: партія сьогодні – товар, який має досить високу вартість [113], до того ж, – чим «старіша» і досвідченіша партія (наприклад, брала участь у виборах), тим вища її ціна. Крім того, оголошення опосередковано «говорять» про функції та цілі сучасних партій. Так, продавець однієї з партій, рекламуючи свій «товар», вказав, що за допомогою партії найперше можна взяти участь у виборах, а крім того, партію можна здати в оренду («під певні акції чи наступні вибори»), можна продати «місця у списках в окремих регіонах», за її допомогою можна підвищити власний авторитет «для покращання ділових зв'язків і контактів із виконавчою владою на місцевому рівні» чи провести розкрутку «власного бренду (до наступних виборів)», як і використати в інший спосіб [114].

Суть вищезазначених технологій використання партій по-своєму розкрив у 2010 р. лідер Всеукраїнської партії «Нова Сила» Ю. Збітнєв. Перша передбачає проведення з'їздів двох партій, на кожному з яких приймається рішення про об'єднання політичних сил, після чого партія із слабкою регіональною структурою «вливається до політичної сили з розвиненою мережею», яка «бере собі розкручену назву сили, що долучилася». Другий шлях полягає, за словами Ю. Збітнєва, у «поході на вибори» кандидатів «відомої політичної сили чи регіонального лідера за списком іншої маловідомої партії». Специфіка використання третьої технології передбачає, що створюється громадська організація, яка «бере собі ім'я розкрученого бренда», у ході виборчої кампанії «піарить своїх кандидатів, але відправляє їх на вибори за списком будь-якої партії із розвиненою мережею» [115].

За оцінкою політтехнологів, покупець, придбавши партію, виграє: «Створення партії, збір підписів, реєстрація у Мін'юсті сьогодні обійдуться майже у 100 тис. доларів, а брати участь у виборах партія зможе тільки через рік. Її треба ще й утримувати, тому лідери невеликих партій йдуть на фактичну передачу своїх місцевих організацій в оренду. За такого співробітництва мають значення не стільки ідеологічні орієнтири місцевих блоків, а сума, яка дозволить партії забезпечувати своє існування» [116]. За даними ЗМІ, до надання подібних послуг у 2006 р. вдавалася, приміром, Ліберально-демократична партія України, як зазначав її лідер І. Душин, – в обмін на місця у виборчому списку [117]. А попит в останні п'ять років (із введенням пропорційної системи виборів) на місця у списку неухильно зростає. Так, у 2010 р. інтерес до осередків місцевих партій проявляв чернігівський рух «Громадська думка». Його очільник Г. Романова, зауважуючи про готовність руху об'єднати зусилля з місцевими партійними осередками для участі в місцевих виборах зауважувала, що планувалося створити блок на базі партій, які підбиралися ніяк не за ідеологічним принципом»: «Це дві маловідомі партії. Вони фактично не функціонують, самі вийшли на нас та запропонували співробітництво. Їм буквально

треба штаб утримувати, у них один глава штабу й існує. Ну є, звісно, якісь мінімальні фінансові зобов'язання» [118]. Третім учасником блоку, за свідченням лідерки «Громадської думки», мала стати Патріотична партія України (ППУ) [119]. Є відомості про здачу в оренду місцевих осередків Політичною партією «Громадянський рух України». В інших випадках, коли партія у тому чи іншому регіоні зовсім не мала шансів на підтримку виборців, вона вдавалася фактично до введення виборців в оману, проводячи своїх представників за списками «нейтральних партій». Ці «нейтральні партії», виникаючи, не мають на меті захищати (представляти) інтереси якогось соціального прошарку, а існують, виявляючи готовність виконувати роль франчайзі. *Тобто сьогодні маловпливові на загальноукраїнському рівні партії – це неідеологічні утворення adhoc, які у кожній окремій ситуації вирішують ті чи інші конкретні для даного моменту й регіону завдання, продиктовані або партією влади, або впливовими парламентськими партіями, або ж фінансово-промисловими групами. Такі партії не потребують суспільної легітимації: їх у свій спосіб легітимують місцеві групи інтересів. Вони не можуть бути і не є агентами демократизації суспільства. Допмагаючи представникам регіональних еліт проникати у владу на регіональному рівні, вони у свій спосіб дискредитують ідею місцевого самоврядування.*

Попит на «партії-франчайзі» по-своєму стимулює виникнення все нових і нових політичних партій в Україні, які, зареєструвавшись, створюють свої організації (як того вимагає закон – у двох третинах регіонів України), але надалі – не розвивають мережу осередків рівномірно по всій Україні, оскільки потреби у тому немає: держава, зрозуміло, не вимагає кількісного росту мережі чи збільшення кількості членів партії, фінансовий же зиск партії дає більш-менш розвинена мережа в одному-двох регіонах.

Щодо інформації про покупку/продаж партій у ході виборів до місцевих органів влади у 2010 р., то попри ускладнений доступ до такої інформації, вона все ж просочується у ЗМІ. Так, екс-депутат Закарпатської облради В. Щадей зізнався, що у його планах – створення блоку

для виборів в обласну та міську ради шляхом використання відповідних технологій, оскільки купівля була відносно дешевшою у порівнянні з орендою [120]. Але чи не найкрупнішою операцією 2010 р. експерти політичного ринку називали створення блоку Сергія Тігіпка «Сильна Україна», у якому С. Тігіпка об'єднав Політичну партію «Сильна Україна» з маловідомою Політичною партією «Інформаційна Україна» (лідер А. Колодюк) [121]. *Таким чином, друге джерело фінансування партій – непублічні оборудки з купівлі/продажу партій чи їх (їхніх структурних підрозділів) оренди.*

Взявши до уваги широке використання технологій продажу/купівлі політичних партій (їхніх регіональних осередків), як і здачу в оренду місцевих партійних організацій, ми зіткнемося не тільки із складною проблемою закритості фінансової діяльності партій, проблемою маніпуляції свідомістю «цнотливого виборця» чи, зрештою, із запуском партіями, що мають всеукраїнський статус, компенсаторного механізму, який, по-перше, дещо нівелює проблему відсутності в Україні регіональних партій, і по-друге, свідчить, що неврегульованість питань на законодавчому рівні створює умови для стрімкого розвитку ринку політичних послуг, але й з деякими іншими, і, зокрема, *проблемою адекватності аналізу результатів виборів на місцевому рівні: за умов орендування/купівлі/продажу партійних брендів здійснення політичної ідентифікації переможців насправді є досить непростим завдання.* Адже партійна ідентифікація «за зовнішніми ознаками» з тією чи іншою силою тих, хто прийшов до влади на місцях, у цілому ряді випадків зовсім не означатиме дійсну приналежність переможців до тих чи інших партій. Так, свого роду сенсаційна перемога у 2010 р. на виборах мера у м. Запоріжжі О. Сіна (який йшов на вибори від «Батьківщини» Ю. Тимошенко) не означала програшу Партії регіонів (представником якої виступав конкурент О. Сіна В. Кальцев), а тільки свідчила, що кандидатура О. Сіна *більше влаштовувала фінансово-промислові групи м. Запоріжжя.* Переможець же, отримавши бажаний статус, заявив про готовність співпрацювати з усіма силами незалежно від політичного окрасу.

Дослідження проблеми фінансування партій, підводить до постановки питання про участь держави у цьому процесі. При цьому варто звернути увагу на два моменти. Перший. Закон «Про політичні партії в Україні» (2001 р.) передбачав державне фінансування діяльності партій. Втім, закон «Про державний бюджет України на 2008 р. та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2008 р. № 107-VI виключав таке фінансування партій. Згодом Конституційний Суд визнав неконституційними деякі положення вищезгаданого закону і, зокрема, у частині внесення змін до закону «Про політичні партії в Україні». Але оскільки рішення суду не мають зворотної сили, дія закону «Про політичні партії в Україні» у частині державного фінансування партій не була відновлена. Таким чином, офіційно в Україні державне фінансування партій не проводиться. Другий момент. В умовах відсутності державного фінансування партій надзвичайно притягальним для аналізу є феномен *партії влади* (починаючи від НДП часів В. Пустовойтенка та СДПУ (о) у період, коли її лідер очолював АПУ): перебування на верхніх щаблях влади партійних лідерів дозволяло партіям, як відомо, широко використовувати адміністративний ресурс (на виборах, приміром) і, можна припустити, відповідно – державні фінанси. Вхідження у державу забезпечило неабиякі статки і нинішній партії влади – Партії регіонів. За даними ЗМІ, у 2010 р. «спільний гаманець 100 мільйонерів України важив 66,5 млрд дол., а в нинішньому – вже 83,07 млрд дол.». Майже половина всього капіталу «золотої сотні» – 39,5 млрд дол. – власність двох ФПГ [122]; 25 учасників «золотої сотні» (35,08 млрд дол.) – вихідці із м. Донецька та Донецької області; Партія регіонів за капіталізацією має тотальну перевагу над усіма суспільно-політичними об'єднаннями України, тобто кожен четвертий із «золотої сотні» – члени правлячої партії (у 2010 р. їх було 17 чол.) [123]. Це дозволяє твердити, що фінансовому благополуччю партії влади, безумовно, сприяє вхідження у державу, допуск до ресурсів останньої (у т. ч. і фінансових).

Вхідження у державу несе свої вигоди і парламентським партіям, які, використовуючи «парламентські квоти»,

посідають відповідальні посади – їхні представники очолюють Фонд держмайна, контролюють державні закупівлі, митницю тощо. Зрозуміло, що жодна з партій прямо не виказує своїх зловживань владними можливостями, адже механізми цих зловживань надто витончені й їх викриття – справа, яка вимагає не тільки політичної волі, тож ЗМІ залишалося тільки констатувати, що та чи інша парламентська партія покращила свій матеріальний стан.

Таким чином, маємо опосередковані підстави говорити про використання фінансів держави як третього джерела фінансування партій.

Показово, що згідно з оприлюдненим наприкінці березня 2012 р. звітом Global Integrity, присвяченим, зокрема, аналізу ефективності контролю грошових потоків у політиці 31 країни, Україна за ефективність регулювання партійного фінансування набрала 21 бал (зі 100 можливих), хоча показник якості законодавства щодо регулювання фінансування партій – більший: 50 балів зі 100 можливих. Разом з цим за оприлюднення інформації щодо фактичного фінансування партій Україна набрала 0 балів [124].

Закритість українських партій стає очевидною не тільки, коли прагнемо виявити джерела їх фінансування, а й у випадку, коли мова йтиме, приміром, про процес обрання партійних лідерів. Збагнути не лише механізм потрапляння на лідерську позицію в Аграрній партії України, приміром, В. Литвина та особливості трансформації АПУ у Народну Партію [125] чи прихід у 2011 р. Л. Грача у Комуністичну партію робітників і селян, але й специфіку процесів, які відбуваються сьогодні (напередодні парламентських виборів 2012 р.) у таких партіях, як Політична партія «Організація Українських Націоналістів», Партія «Демократичний Союз», Українська морська партія, Республіканська Партія України, Партія «СЕЛЯНСЬКИЙ БЛОК АГРАРНА УКРАЇНА» (у яких на початок 2012 р., за даними Мін'юсту України, не було не тільки голів, але й виконуючих обов'язків партійного лідера) – задача з багатьма невідомими. Важкими для розуміння є й процеси, які відбуваються ще у низці партій – Політичній партії «Нова демократія», Партії державного нейтралітету України,

«Партії екологічного порятунку «ЕКО + 25 %» [126], Партії вільних демократів, Політичній партії «Народна Самооборона», Політичній партії малого і середнього бізнесу України, Політичній партії «Держава», Партії «Єдина Україна», Народно-Демократичній партії патріотів України, в яких на початку 2012 р. є тільки «виконуючі обов'язки» (голови, генерального секретаря тощо). Питання: «хто і як приймає в партії рішення про зміну лідера?», «як насправді (неформально) відбувається ця зміна?», «яку участь у цьому процесі приймають рядові члени партії?», «яких глибин сягає внутріпартійна демократія?» залишаються без відповіді. Як і питання про значення для партії статуту, за якими, складається враження, партія живе тільки до моменту реєстрації у Мін'юсті. Крім того, виникає й інше (чи не ключове?) питання: чи не свідчить ситуація, яка складається довкола партій, про те, що відбувається – стрімко і неухильно – їх деградація як політичних акторів? Недарма ж у європейських дослідженнях 80-ті рр. попереднього століття розглядалися як початок періоду, який отримав назву *decline of parties*, і який характеризувався зменшенням впливу європейських партій на суспільство, а з боку виборців – відмовою від своїх попередніх партійних симпатій та набуття нових і т. ін. Якщо одні дослідники розгледіли у цій ситуації безумовну деградацію партій і заявку на вихід на політичну сцену нових акторів, котрі спроможуться замінити собою партії, то інші обстоювали думку про те, що партії лише змінюють своє обличчя, поведінку, стратегії впливу на політику і прийняття рішень. Політичні реалії свідчать, що друга позиція ближча до істини: обриси інших акторів, які б виявилися здатними замінити партії, за останні два-три десятиліття не окреслилися, а партії продовжують виявляти неабияку гнучкість поведінки та здатність до пристосування. У Європі вже не одне десятиліття дослідники намагаються розгледіти процес картелізації партій. Однією з важливих ознак партій-картелів, за визначенням Р. Каца і П. Меір, є *змова партій*, яка передбачає об'єднання зусиль для недопущення інших партій до влади, у державу. Думається, прагнення та спроби «змови» у 2000-х рр. Українське суспільство могло спостерігати щонайменше тричі:

між «Нашою Україною» і «Батьківщиною» та іншими партіями (зокрема, соціалістами О. Мороза) під час та впродовж деякого часу після «помаранчевої революції»; у наступні роки таку «змову» демонстрували соціалісти і регіонали (як наслідок – розпуск Верховної Ради V скликання). У подальшому ще одну невдалу спробу «змови» здійснила еліта регіоналів та Ю. Тимошенко як лідерка «Батьківщини» та Блоку Юлії Тимошенко в українському парламенті. Врешті-решт, зміна меж електорального циклу (перенесення парламентських виборів на 2012 р.) є ще одним аргументом на користь існування спроби змови.

Спроби «змови» – одне із свідчень того, що впливові українські партії (правляча, парламентські), як й інші, не є сьогодні агентами демократизації суспільства. Постійне збільшення кількості партій у державі свідчить не про поглиблення демократичних процесів в Україні чи про представлення тих інтересів, які до цього не були представлені, але скоріше про розвиток партійного бізнесу, який приносить дивіденди, про «загарбання держави» низкою партій та обслуговування ними власне держави, а не суспільства тощо.

2000-ні рр. не були сприятливим часом для інституціоналізації партійної системи. Політичні процеси, що відбуваються у країні сьогодні (з-поміж яких – відміна конституційної реформи і, відповідно, посилення централізації влади; зменшення ваги партій на тлі посилення ролі *партії влади* в управлінні державою; створення нових інструментів приходу до влади і в т. ч. повернення до змішаної системи виборів у переддень парламентських виборів 2012 р. [127] як засобу «примушування» партійної системи до переформатування та фактичний початок процесу її «нової інституціоналізації»; кримінальні справи проти лідерів опозиційних партій; поступовий занепад *популістських партій*, таких, зокрема, як СПУ, ПСПУ, Народна Партія, Політична партія «Наша Україна» та ін.; перевірка Мін'юстом партій на предмет участі у виборах впродовж останніх 10 років та, відповідно, анулювання реєстраційних свідоцтв деяких з них; проведення об'єднаних партійних з'їздів і повернення до суспільства перед

виборами [128] з одночасним розширенням спектра засобів, що використовуються для коруптування виборця у ході боротьби за владу; ухвалення у березні 2012 р. нового закону «Про громадські об'єднання», який спричинить внесення змін у низку діючих законів, у т. ч. й у закон «Про політичні партії в Україні»), недвозначно засвідчують постановня нових політичних реалій для суспільства загалом і політичних партій зокрема.

1. Див., наприклад, Шведа Ю. Р. Партії та вибори : енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 374.

2. Про якість тих «партій» частково можна судити, взявши до уваги твердження Ю. Афанасьєва (російського історика та громадського діяча), який, виступаючи у травні 1990 р. на мітингу у м. Києві, звертав увагу на те, що КППС, прагнучи не втратити монополію на розстановку кадрів, ЗМІ та ін., практикувала створення «лжепартій».

3. Лещенко В. М. Особливості становлення української багатопартійності в умовах суспільної трансформації // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №1 (10). – С. 24.

4. Мороко В. В. Періодизація партійного будівництва в сучасній Україні та формування партійних структур (1996–2009 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXVIII. – С. 328.

5. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. Ю. Бойко ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.

6. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М. : Прогресс–Традиция, 2004. – С. 33.

7. Див.: Райковський Б. Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2009. – № 2–3 (16–17). – С. 17–18.

8. Panebianco A. Political Parties: Organisation and Power. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – P. 50.

9. Див.: Шведа Ю. Р. Партії та вибори. – С. 374.

10. Зверну увагу, що процес утворення антисистемних українських партій розпочався майже водночас із процесом формування опозиційних партій у Росії: у травні 1988 р. група на чолі з Є. Дебрянською та В. Новодворською проголосила себе першою опозиційною політичною партією.

11. Тоді ст. 6 набула такого вигляду: «Комуністична партія Радянського Союзу, інші політичні партії, а також профспілкові, молодіжні, інші громадські організації та масові рухи через своїх представників, обраних до Рад народних депутатів, та в інших формах беруть участь у розробці політики Радянської держави, в управлінні державними й громадськими справами». – Конституція (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.) (с изменениями и дополнениями). – http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/1549448/

12. Три повстання Січків : у 2 т. – Т. 2 : Спогади. Інтерв'ю. Листи / Харківська правозахисна група ; Редактор-упорядник В. В. Овсієнко ; Художник-оформлювач О. Агеєв. – Х. : Фоліо, 2004. – С. 134–164. – <http://khpg.org/archive/index.php?id=1121771097>

13. Верховна Рада України; Закон від 16.06.1992 р. № 2460-ХІІ «Про об'єднання громадян. »– <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=5&user=oly1992>

14. У державі було створено 450 виборчих округів, у кожному з яких мав бути обраним один депутат. Вибори вважалися такими, що відбулися, при явці на них в межах округу не менше 50 % виборців. Переможцем вважався той кандидат, який здобув абсолютну більшість (50 % +1) голосів тих виборців, які взяли участь у голосуванні. В іншому випадку проводився другий тур з-поміж двох претендентів, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі.

15. Народні Депутати України 2-го скликання (1994–1998). – http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/d_index_arh?skl=2

16. У літературі, як правило, вказується, що до парламенту були обрані представники 14 партій, але насправді їх було 15. Оскільки довибори до парламенту проводилися впродовж тривалого часу, то створеній у 1996 р. СДПУ(о) вдалося у 1997 р. провести до Верховної Ради України свого представника (В. Медведчука). Разом з тим, у червні 1996 р. припинила своє існування Партія демократичного відродження України, яка була представлена у парламенті 4 народними депутатами: О. Ємцем, С. Михайленком, С. Соболевим, Т. Стецьківим.

17. Конституція України. – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

18. 225 депутатів обиралися за закритими загальнонаціональними партійними списками при прохідному бар'єрі 4 % та 225 – у одномандатних округах, де обраним вважався депутат, який набрав просту більшість голосів. Явка виборців не впливала на встановлення результатів голосування.

19. Маніпулятивний ресурс мажоритарної системи виявляв себе, уможливлуючи «згорання» голосів виборців, які не підтримали переможця. Незначне завищення результату провладного кандидата й заниження, відповідно, конкурента шляхом впливу на «залежних виборців», якими виступали співробітники державних установ, державних підприємств, військовослужбовців та ін., давав владі необхідний результат.

20. Як свідчать матеріали поточного архіву Мін'юсту, у вересні 1995 р. лідер СДПУ (реєстраційний номер 419) Ю. Буздуган звертався до Міністерства юстиції з листом, у якому писав: «просимо... анулювати акт реєстрації самозваної Соціал-демократичної партії України під керівництвом Онопенка В. В.». (Див.: Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 633. – Арк. 88). Коли В. Онопенка на посаді міністра юстиції змінив С. Головатий, реєстраційне свідоцтво СДПУ № 633 було визнане недійсним.

21. Див.: Смирнов В. Анушаван Данелян – тайний гость полуострова. – <http://1k.com.ua/204/details/6/2>; Народний депутат України Г. Москаль звернувся з листом до лідера Партії Регіонів В. Януковича. – <http://all.cv.ua/news/3450>

22. Статут [Комуністичної партії України] // Політичні партії України : в 3 т. / Уклад. Ю. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – Т. 1. – С. 360.

23. Статут [Конституційно-демократичної партії] // Там само. – С. 434.

24. Партію було створено після того, як припинив своє існування передвиборчий блок «Міжрегіональний блок реформ» (блок Кучми – Гриньова). Новостворена партія успадкувала його назву.

25. Конфедералізація України // Братя – славяне. – Інтернет-випуск № 15. – 1999. – 12 декабря. – <http://www.slavonic.org.ua/>

26. В очі впадає широке вживання в українському перекладі слова «руський» замість «російський» у назвах партій. Така претензія на етнізм «руський» (що впродовж віків для українців був синонімом слову «український») свідчить про бажання росіян ще і ще раз наголосити свою «спорідненість-тотожність з українцями: ми всі руські, у нас одне «отечество», історія, культура і т. д. А далі можна шукати підстави для відновлення «єдності» на державному рівні. Крім того, така претензія на етнізм може означати й інше бажання – довести свою укоріненість на українській території з найдавніших часів (тобто з часу існування Руської держави /Київської Русі/), з чого може вже випливати інше своєрідне бажання, пов'язане із відмовою від статусу національної меншини та зрівнянням росіян у правах з корінним народом – українцями.

27. ВКПБ постала на базі Всесоюзного товариства «Єдність за ленінізм та комуністичні ідеали» (створено у м. Москві у 1989 р.), організаційно оформилася 8 листопада 1991 р. на установчому з'їзді у м. Ленінграді. Очолила партію Н. Андреева.

28. Другий український Президент Л. Кучма (який, прийшов до влади у 1994 р. і на очах якого в основному й відбувся партогенез періоду), характеризуючи свого часу позицію, приміром, комуністів, вказував на те, що останні, по-перше, «не приховують, що прагнуть завоювати владу у країні для того, щоб цю країну знищити як суб'єкт міжнародних відносин та історичний факт». І по-друге, що «російські комуністи використовують наших, як їм хочеться», а «наші червоні», продовжуючи говорити про «соціалістичний інтернаціоналізм» і закликаючи до «союзу народів», не тільки зраджують інтереси своєї країни та «плюють в обличчя народу, що проголосував за її незалежність, але й безпосередньо підіграють чужому націоналізмові – націоналізмові російських комуністів, шовіністів та інших». Висновок, до якого дійшов глава держави, зводився до того, що на політичній арені України «вкрай не вистачає справжніх лівих патріотів». (Кучма Л. Про найголовніше. – К., 1999. – С. 18, 138–140.

29. Програма [Прогресивної соціалістичної партії України] // Політичні партії України. – Т. III. – С. 299.

30. Програма дійствий КПУ (о). – Там само. – Т. I. – С. 410.

31. Маніфест (програмна політична заява) [Комуністичної партії робітників і селян] // Там само. – С. 329.

32. Програма [Комуністичної партії України] // Там само. – Т. I. – С. 378, 393.

33. Програма [Партії «Руський блок»] // Там само. – Т. II. – С. 380.

34. Маніфест (програмна політична заява) [Комуністичної партії робітників і селян] // Там само. – Т. I. – С. 329; Програма [Комуністичної партії України] // Там само. – С. 389; Статут [Слов'янської партії] // Там само. – Т. III. – С. 368; Програма [Партії «Русько-Український Союз»] // Там само. – Т. II. – С. 388; Програма [Партії «Руський блок»] // Там само. – С. 381.

35. Програма [Слов'янської партії]. – С. 375.

36. Див., наприклад: Маніфест (програмна політична заява) [Комуністичної партії робітників і селян]. – С. 328; Програма [Комуністичної партії (трудящих)] // Політичні партії України. – Т. I. – С. 355; Програма [Комуністичної партії України]. – С. 376.

37. Із програми партії // Яблонський В. Сучасні політичні партії України. – К., 1996. – С. 35.

38. Див.: Програма [партії «Руський блок»]. – С. 377.

39. Маніфест (програмна політична заява) [Комуністичної партії робітників і селян]. – С. 327; Програма [Комуністичної партії (трудящих)]. – С. 349; Програма [Комуністичної партії України]. – С. 386; Програма [Прогресивної соціалістичної партії України] – С. 296.

40. Вибори до Верховної Ради, 1998. – <http://www.cvk.gov.ua/>

41. Там само.

42. Там само.
43. Передвиборна платформа [О. Ф. Базилюка] // Політичні партії України. – К. : К. І. С., 1999. – С. 574.
44. Передвиборча платформа [Н. М. Вітренко] // Там само. – С. 576.
45. Передвиборча платформа [П. М. Симоненка] // Там само. – С. 592–593.
46. Україна і Росія: хроніка взаємин 1991–2003 рр. – Одеса : Астропринт, 2004. – С. 280.
47. Серед яких були такі, як «Асоціація учителів руского язика и литературы Украины», «Украинская Академия русистики», «Национально-культурный творческий союз русских журналистов и литераторов», «Русский народный Союз», «Русский совет Украины», «Русское Движение Украины», «Союз Русского народа», «Русская школа», «Конгресс русских организаций Украины», «За Украину, Беларусь и Россию» (ЗУБР), «Наследники Богдана Хмельницкого», общество «Русское собрание», «Русская община Украины», «Русская община Крыма», «Русский объединенный союз соотечественников "Русичь"», «Украинская ассоциация преподавателей руского язика и литературы (УАПРЯЛ)», «Украинское общество русской культуры "Русь"», «Фонд поддержки русской культуры в Украине (Русский фонд)», «Православный выбор», «Православное братство Александра Невского», «Союз православных братств Украины», «Союз православных граждан Украины». (Див.: Русское движение на Украине. – <http://www.rdu.org.ua/orgs.htm>)
48. Україна і Росія: хроніка взаємин... – С. 258.
49. Наказ Міністерства юстиції України № 14/5 від 26.10.1993 р. // Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа № 245. – Арк. 59.
50. Напр.: Партія Освітня Україна, Всеукраїнська Партія Пенсіонерів, Прогресивно-автомобільна партія України, Політична партія малого і середнього бізнесу України, Партія Приватної Власності, Партія промисловців і підприємців України.
51. Напр.: Партія «Жінки України», Всеукраїнська партія жіночих ініціатив, Жіноча народна партія (об'єднана), Партія «Солидарність жінок України».
52. Напр.: Партія мусульман України, Християнсько-народний Союз, Всеукраїнське Об'єднання Християн, Республіканська Християнська партія.
53. Напр.: Партія «Союз труда», Всеукраїнська партія трудящих, Трудова партія України, Політична партія «Трудова Україна».
54. Напр.: Партія захисників Вітчизни, Партія захисту пенсіонерів, Всеукраїнська Чорнобильська народна партія «За добробут та соціальний захист», Партія Соціального Захисту, «Народна партія вкладників та соціального захисту», Партія захисту знедоленого народу України, Українська партія захисту прав споживачів.

55. Напр.: Патріотична партія України, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Партія Свободи, Всеукраїнська партія духовності і патріотизму.

56. Напр.: Партія міжнаціонального порозуміння «Новий світ», «Нова генерація України», Всеукраїнська партія «Нова Сила», Політична партія «Нова політика».

57. Напр.: Політична партія «Молода Україна», «Молодіжна партія України».

58. Напр.: Зелена партія України, Зелена екологічна партія України, Екологічна партія України «Захист», Екологічна партія України, Українська партія зелених, Зелена партія України – XXI.

59. Український незалежний центр політичних досліджень. Голова партії – Петро Олексійович Порошенко. – <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=945>

60. Згідно з президентським указом № 210 від 2303.2012 р., П. Порошенко був призначений міністром економічного розвитку та торгівлі України.

61. Поточний архів Міністерства юстиції України. Реєстраційна справа 498. – Арк. 185.

62. В. Рибак (очільник Партії регіонального відродження України) – народився у м. Донецьку, 1988–1992 рр. – голова районної ради народних депутатів (м. Донецьк), 1992–1998 рр. – перший заступник голови виконавчого комітету Донецької міськради, голова Донецької міськради, з 1998 р. – народний депутат України; П. Порошенко (Партія солідарності України) – народився у м. Болграді Одеської області, 1991–1993 рр. – генеральний директор акціонерного товариства «Біржовий дім «Україна», 1993–1998 рр. – генеральний директор ЗАТ «Український промислово-інвестиційний концерн» (м. Київ), з 1998 р. – народний депутат України; В. Ландик (Партія труда) – народився у м. Часів-Яр Артемівського району Донецької області, у 1987–1993 рр. – генеральний директор ВО «Електропобутмаш» (АТ «Норд», м. Донецьк), 1993–1994 – Віцепрем'єр-міністр України, 1994–1998 рр. – народний депутат України, з 1999 р. – президент ЗАТ «Група НОРД»; Л. Черновецький (Політична партія «За красиву Україну») – народився у м. Харкові, 1990–1992 рр. – генеральний директор комерційного консультативного і науково-дослідного центру «Правекс» (м. Київ), 1992–1996 рр. – президент концерну «Правекс» (м. Київ), 1994–1998 рр., 1998–2002 рр. – народний депутат України (Верховна Рада України II та III скликання); Г. Самофалов (Всеукраїнська Партія Пенсіонерів) – народився у м. Тулі (нині – Російська Федерація), 1982–1995 рр. – голова Кемеровського обласного комітету ДТСААФ, голова Донецького обласного комітету товариства сприяння обороні України, 1994–1998 рр. – народний депутат України.

63. Самофалов Геннадій Григорович. Біографія. – <http://www.samofalov.openua.net/bio.php>

64. Верховна Рада України; Закон від 05.04.2001 р. № 2365-III «Про політичні партії в Україні. » – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=10&user=01y2001>

65. Див.: Мін'юст України; Наказ, Форма від 03.07.2001 р. № 556/7 «Про затвердження форм реєстрів політичних партій, обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії.» – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=060y2001>. Згідно з Наказом, у реєстрі політичних партій має бути відображена така інформація щодо партій: дата подання документів для реєстрації партії, назва політичної партії та її юридична адреса, дата затвердження статуту та програми, дата реєстрації партії та реєстраційний номер, основні завдання політичної партії, відомості про її керівні органи, про зміни у документах, про сплату реєстраційного збору. Реєстр місцевих організацій партій має містити таку інформацію: дату надходження документів для реєстрації організації партії, назву, реєстраційний номер і дату реєстрації партії, назву організації політичної партії, дату і номер протоколу відповідних установчих зборів, які приймали рішення про утворення місцевого осередку партії, місцезнаходження місцевої організації, дату реєстрації місцевої організації та реєстраційний номер, відомості про керівні органи, про зміни у документах, про наявність чи відсутність у організації статусу юридичної особи. Частково інформація з Реєстру політичних партій є доступною на веб-сторінці Міністерства юстиції України. – <http://www.minjust.gov.ua/parties>

66. Зокрема критику положення ст. 3, згідно з яким «політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статутом». Венеціанська комісія зауважила, що таке положення є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які б зосереджували свою діяльність на питаннях регіонального значення (наприклад, в Автономній Республіці Крим). (Див.: *Opinion on The Ukrainian Legislation on political parties adopted by the Venice Commission at its 51st Plenary Session (Venice, 5-6 July 2002) on the basis of comments by: Mr Kaarlo Tuori (Member, Finland), Mr Hans-Heinrich Vogel (Substitutemember, Sweden), Mr. Valeriu Stoica (Romania).* – Пункт 9. – <http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD%282002%29017-e.asp>).

А у Кодексі належної практики у сфері політичних партій Венеціанська комісія наголосила, що державні органи не повинні обмежувати право утворення політичних партій як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях. (Див.: *Code of Good Practice in the field of Political Parties adopted by the Venice Commission at its 77th Plenary Session (Venice, 12–13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13–14 March 2009).* – Пункт 14. – [http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD\(2009\)021-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD(2009)021-e.asp)). Крім того, Венеціанська комісія відзначила, що вимоги щодо утворення партій є надмірно

деталізованим, а встановлений своєрідний бар'єр у вигляді вимоги необхідності збору 10 тис. підписів у двох третинах районів двох третин областей, міст Києва і Севастополя та в Автономній Республіці Крим є надмірно високий. Комісією також було відзначено, що закон, визначаючи підстави для заборони партії, не проводить чіткого розмежування між несуттєвими та суттєвими правопорушеннями, тому кожне правопорушення фактично може призвести до скасування реєстрації партії. (Див.: *Opinion on The Ukrainian Legislation on political parties...* – Пункти 7, 26). Висловлювалися й інші зауваження.

67. Партія Труда, Партія «Громадянська солідарність», Політична партія «Європейська платформа», Політична партія «Інформаційна Україна», Українська консервативна партія, Політична партія «Совість України», Політична партія «Справедлива Україна».

68. Що передбачалося у першому варіанті Закону України «Про вибори народних депутатів України». Втім, Президент Л. Кучма п'ять разів накладав на Закон вето, настійно рекомендуючи депутатам, з-поміж іншого, зберегти мажоритарно-пропорційну систему виборів.

69. Наприклад, Партії «Демократичний Союз», яка сприяла організації збору підписів за проведення референдуму у 2000 р., що був своєрідним «народним прикриттям» прагнень Л. Кучми щодо проведення конституційно-правової реформи заради розширення та концентрації владних повноважень Президента).

70. Tavits M. The development of stable party support: Electoral dynamics in post-communist Europe // *American journal of political science*. – Wiley, 2005. – Vol. 49. – № 2. – P. 115.

71. Політичні партії в Україні. Інформаційно-довідкове видання / Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. – К. : Центральна виборча комісія, 2001. – С. 139.

72. Жодного обласного осередку не мали: Зелена партія України, Комуністична партія (трудящих), Партія вільних селян і підприємців України, Партія інтелігенції України, Партія «Національно-демократичне об'єднання «Україна», Партія «Нова генерація України», Партія Приватної Власності, Партія Радикального Прориву, Партія «Русько-Український Союз», Партія Свідомості Третього Тисячоліття, Партія Свободи, Партія «Союз труда», Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Центр», Політична партія «Єдина Київська Русь», Політична партія «Русь єдина», Прогресивно-автомобільна партія України, Українська політична партія «Християнський Рух», Християнсько-ліберальний Союз.

73. Це, зокрема, Комуністична партія (трудящих), Партія Вільних Селян і Підприємців України, Партія інтелігенції України, Партія «Нова генерація України», Партія Приватної Власності, Партія «Русько-Український Союз», Партія Свободи, Партія «Союз труда», Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Центр», Політична

партія «Єдина Київська Русь», Українська політична партія «Християнський Рух», Християнсько-ліберальний Союз.

74. Офіційно партія припинила діяльність згідно з рішенням Верховного Суду України від 09.06.2003 р. та Наказу Міністерства юстиції України від 13.06.2003 р. № 65/5.

75. Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 2-п.п. – Арк. 73.

76. Там само. – Арк. 80.

77. Минюст определил самую «партийную» область и самую «разветвленную» партию Украины. – <http://korrespondent.net/ukraine/politics/82974-minyust-opredelil-samuyu-partijnuyu-oblast-i-samuyu-razvetvlennuyu-partiyu-ukrainy>

78. Верховний Суд України. Рішення. 05.11.2004 р. – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0114700-04>

79. Окружний адміністративний суд міста Києва. Постанова (від 18.03.2008 р., № 3/134). – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1602531>. Такі вимоги позивача ґрунтувалися на тому, що «КПУ(о) не має місцевих осередків у більшості областей України, про що свідчать численні звернення громадян і листи державних органів, у тому числі – органів юстиції під час передвиборної кампанії на позачергових виборах народних депутатів України 30 вересня 2007 року». Позивач зауважив, що законодавець, визначаючи умови реалізації громадянами права на утворення політичної партії, виходив з того, що «політична партія повинна виражати інтереси певної частини громадян і охоплювати своєю діяльністю значну частину території держави, що має засвідчити всеукраїнський статус партії та запобігти створенню політичних об'єднань, діяльність яких розрахована на короткий термін (у період виборчих кампаній) або має на меті реалізувати ті чи інші вузько корпоративні інтереси». Позивач вважав, що «Міністерство юстиції України, допустивши незаконну реєстрацію Комуністичної партії України (оновлена), дії якої спрямовані, в тому числі на незаконне захоплення державної влади, а реалізація статутних завдань, якої досягається дискримінаційними методами, створило безпосередню загрозу конституційним правам і свободам мільйонів людей, у тому числі Позивачу і членам його сім'ї».

80. Вибори проводилися за закритими партійними списками у єдиному багатомандатному окрузі. Виборчий бар'єр для партій і блоків було знижено до 3 %.

81. Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 398. – Т. 1. – Арк. 187.

82. На початку 2012 р. УПС–СВІЧА була відновлена у Реєстрі політичних партій. Інформація щодо механізму відновлення реєстрації партії у ЗМІ відсутня.

83. Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 398. – Т. 1. – Арк. 187, 188.

84. У зв'язку з цим не зайвим буде пригадати слова Л. Кравчука, сказані зовсім недавно – на початку ХХІ ст. – про те, «що відбувається зараз, позбавлене фактичного підґрунтя, логіки і будь-якої перспективи. Знуцання, яке відбувається над електоратом комуністів, набирає бруталного характеру. Я спостерігав мітинги лівих 7 листопада і було моторошно дивитися. Цинізм і неповага до цих людей – молодих, і не тільки молодих – партійних ватажків настільки глибокі, що вони використовують психологію цих людей, сплюндровану часом, для того, щоб сьогодні залишитися в парламенті. Просто погано виглядає, коли виходить на трибуну ВР вгодований генсек, одягнутий у костюм від якогось кутюр'є і... говорить гаслами далекого минулого. Говорить не для себе, не для світу, а щоб почули саме ті, хто буде за нього голосувати, і тим самим продовжувати його реанімацію в політиці. Це всім очевидно. Я вже бачив, як соромляться цього всього деякі комуністи. Наприклад, Борис Олійник. Він вийшов із фракції (ні до якої не увійшов), і сказав, що вже не може дивитися на ці речі. І коли такі постаті з КПУ почнуть говорити про всю цю фальш, цинізм, то це, дійсно, буде останній обширний «інфаркт» Компартії». (Леонід Кравчук: інтрига – повноваження майбутнього президента // День. – 2002. – № 212. – 19 листопада. – <http://www.day.kiev.ua/75240/>).

85. [Вибори до Верховної Ради України]. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>

86. Партія «Союз» і блок Натаалії Витренко представили проект нової конституції Крима. – http://www.partsouz.org/ru/index.php?option=com_content&task=view&id=327&Itemid=69

87. Позачергові вибори до Верховної Ради, 2007р. – <http://www.cvk.gov.ua/>

88. Див.: Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 4-п. п. – Арк. 21, або: Програма [політичної партії «Громадський контроль»] // Політичні партії України. – Т. II. – С. 642–643.

89. Див.: Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 1600. – Арк. 111–112.

90. Див.: Програма [Всеукраїнської Чорнобильської народної партії «За добробут та соціальний захист народу»] // Політичні партії України. – Т. 1. – С. 167–168.

91. Див.: Програма [Всеукраїнської партії Миру і Єдності] // Там само. – С. 61–64.

92. Так, у ст. 5 Закону «Про політичні партії в Україні» вказується: «Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: 1) ліквідацію незалежності України; 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України; 4) підризу безпеки держави; 5) незаконне захоплення

державної влади; 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; 7) посягання на права і свободи людини; 8) посягання на здоров'я населення».

93. Отримання у січні 2011 р. дозволу від міністра юстиції України на роботу з документами партій у поточному архіві Мін'юсту не означало вільного доступу до документів діючих партій, а передбачало лише знайомство з документами тих партій, які на початок 2011 р. вже припинили свою діяльність.

94. З грудня 1994 р. до липня 2004 р. – Партія Реабілітації Тяжкохворих України, з грудня 2005 р. до березня 2007 р. – Ліберально-демократична партія патріотів України, з 2007 р. донині – Народно-Демократична партія патріотів України.

95. Див.: Програма [Партії реабілітації народу України] // Політичні партії України. – Т. II. – С. 312.

96. Політичні організації ПРТУ – Партія Реабілітації Тяжкохворих України. – <http://www.politicians.com.ua/?lang=ua&page=orgs&id=68&letter=18>

97. Якою є і якою буде наша партія. – http://part.humanism.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=2

98. Статут партії правозахисту, 2000 р. – <http://www.partiya-pravozahistu.com.ua/content/view/4/5/>

99. Так, юридична фірма «Акценти» позиціонуючи себе як компанію, яка «є безперечним лідером в реєстрації політичних партій на українському ринку юридичних послуг», акцентує: «Ми здійснимо збір необхідних, згідно із законодавством України, 10 тисяч підписів українських громадян у 2/3 районів 2/3 областей країни, автономній республіці Крим та містах Києві та Севастополі. Крім того, розробимо програму та статут створюваної партії. І, як результат всієї проробленої роботи, зареєструємо партію в Мін'юсті України». Ціна питання – «від 20 000 грн». Виписати ідеологічні засади партії на будь-який смак для професіоналів не складає проблеми, як абсолютно безпроблемним є й завдання збору 10 тис. підписів українських громадян на підтримку нової партії.

100. Зареєстрована Политическая партия «Мост». – http://accents.com.ua/novosti/Zaregistrirovana_Politcheskaja_partija_Most.php

101. Зареєстрована Политическая партия «Новая жизнь». – http://accents.com.ua/novosti/Zaregistrirovana_Politcheskaja_partija_Novaja_zhizn.php

102. Зареєстрована Политическая партия «За справедливость и благополучие». – http://accents.com.ua/novosti/Zaregistrirovana_Politcheskaja_partija_Za_spravedlivost_i_blagopoluchie.php. Цікавий факт: за даними газети «Урядовий кур'єр», у 2010 р., наприклад, Мін'юст України відмовив у реєстрації 21 партії (див.: Урядовий кур'єр. – 2011. – № 47. – 16 березня. – С. 16.

103. Програма [Комуністичної партії України]. – С. 378.

104. Симоненко П. Национальная идея Украины: сборник статей. – К., 2005. – 124 с.

105. Таку назву має один із підрозділів книжки П. Симоненка «Национальная идея Украины: Сборник статей». – К., 2005. – С. 54–59.

106. У зв'язку з цим напрошується паралель: чорносотенство на українських землях на початку ХХ ст. теж апелювало до патріотизму, вірності православ'я і т. д. Прикметно, що діяльність правих російських організацій мала найширшу підтримку царя Миколи II чи інших очільників монархії. Характеризуючи «подвиги» чорносотенців, П. Столипін, зокрема, зауважував: «Мені здається, не можна робити висновок, що більшість моїх підлеглих вчиняють неправильні дії. Навпаки, я добре знаю, що здебільшого ці люди свято виконують свій обов'язок...» І сьогоднішні слов'янофіли чи комуністи й прогресивні соціалісти з російським, так би мовити, акцентом «свято виконують свій обов'язок», продовжуючи у свій спосіб «русифікацію краю» та розширення «канонічної території російського православ'я». Наслідки ж зводяться не тільки до, приміром, нагородження в Москві патріархом Московським Алексієм II 17 жовтня 2003 р. першого секретаря ЦК Компартії України, керівника депутатської фракції комуністів в українському парламенті П. Симоненка вищою нагородою Російської Православної Церкви – орденом Сергія Радонезького, але й до втягування у ці партії етнічних українців та зміни їхньої свідомості. Тож якщо трагедією бездержавних українців у ХІХ ст. було існування *gente Ruthenus*, але *natione Polonus*, *natione Hungarius*, *natione Romanus* чи *natione Russus*, а згодом внаслідок русифікації з'явилися химерні малороси, то сьогодні держава є, але її громадянам настирно пропонується погодитися зі статусом біетнорів, які є, по суті, патологічним витвором, спадщиною українського колоніального минулого. Свій посильний вклад у цю справу вносять згадані політичні партії, які виступають під слов'янофільськими гаслами і для яких біетнори виступають своєрідними агентами подальшої русифікації українців.

107. Так, наприклад, у травні 2003 р. представники СДПУ(о) не були запрошені на святкування 140-річчя Соціал-демократичної партії Німеччини, куди запрошувалася усі соціал-демократи Європи.

108. Партію Мороза виключили з Соціалістичного Інтерну. – <http://www.pravda.com.ua/news/2011/07/3/6352402/>

109. Ведернікова І. Позичена партія // Дзеркало тижня. – 2011. – 27 серпня. – С. 2.

110. Яценюк рассказал, кто финансирует «Фронт змін». – <http://podrobnosti.ua/power/2011/10/05/795704.html>

111. Одним із перших дав підстави говорити про купівлю-продаж партій А. Яценюк, ставши очільником Політичної партії «Фронт змін», попередня назва – Політична партія «Демократичний фронт», перша – Політична партія «Народна трудова партія» (див.:

Елена Архипова. Купить политическую партию можно за 200 тысяч долларов. – <http://www.bagnet.org/news/prosperous-min/expert/2010-06-21/51431>).

112. Так, наприклад, 16 липня 2010 р. на одному із сайтів з'явилося оголошення про продаж партії, створеної 2,5 років тому, яка не брала участі у виборах і мала розгалужену мережу місцевих осередків: найбільшу кількість – на Північному Сході України, найменшу – в західних регіонах (див.: <http://bizrating.com.ua/catalog/898/index.html>). 12 травня 2010 р. на іншому сайті з'явилося оголошення про продаж політичної партії, яка мала «необхідну кількість легалізованих обласних організацій», «не брала участі у виборах», «проблем з Мін'юстом не мала» (див.: <http://arksam.livejournal.com/11685.html>). 14 березня 2011 р. оголошення було дещо видозмінено. У ньому вказувалося, що якщо «ви маєте бажання взяти участь у парламентських виборах 2012, виборах до Київської міської ради: зареєстрована політична партія, вартість 160 тис. дол. Відповідає усім вимогам Мін'юсту, спрямованість центристська. Ми вже здійснили усі необхідні процедури, вам залишається перейменувати, внести зміни в керівні органи».

113. За словами Ю. Збітнева (лідера Всеукраїнської партії «Нова Сила»), ціни на політичному ринку варіюються у межах від 300 тис. дол. до 1 млн дол. за партію (див.: <http://delo.ua/ukraine/starye-partii-prodajutsja-po-c-142866/>).

114. Продам политическую партию. – <http://bizrating.com.ua/catalog/898/index.html>

115. «Старые» партии продают по цене от \$ 300 тыс. до \$ 1 млн. – <http://delo.ua/ukraine/starye-partii-prodajutsja-po-c-142866/>

116. Цит. за: Миронова О. Статус напрокат // Власть денег. – 2010. – № 14. – 2–8 апреля. – <http://www.vd.net.ua/rubrics-11/14668/>

117. Там само.

118. Там само.

119. Там само.

120. В. Шадей зазначав, що «домовленості з двома партіями обійшлися нам у \$ 23 тис. Ці умови більш прийнятні, ніж віддавати місця у списку – адже на їх отримання треба витратити більше. Наскільки я знаю, в інших регіонах ціни вищі. Аналогічний пакет для блоку в Херсоні обійшовся нашим колегам у \$ 40 тис.» (Там само).

121. Там само.

122. СКМ, якою володіє Р. Ахметов, та «Приват», що належить Г. Боголюбову, І. Коломойському та О. Мартинову. (Діалектика незалежності // Дзеркало тижня. – 2011. – № 29. – 20 серпня. – С. 14).

123. Діалектика незалежності // Дзеркало тижня. – 2011. – № 29. – 20 серпня. – С. 14.

124. Див.: <http://www.globalintegrity.org/report/Ukraine/2011/scorecard>

125. На думку членів АПУ зразка 1996 р., партія «почала поступово втрачати своє селянське обличчя»: спочатку до назви партії додали слово «Народна», а згодом із неї вилучили слово «Аграрна», та трансформована АПУ «загубилася» серед кількох десятків народних і народно-демократичних партій, а аграрії залишилися без «політичного обличчя».

126. За даними Міністерства юстиції України, оприлюдненими на початку 2012 р., знаходиться в стадії припинення на підставі рішення 2-го III з'їзду партії від 01.10.2011 р. (див.: <http://www.minjust.gov.ua/parties>)

127. Що обернеться низькою політичною структурованістю Верховної Ради України, «згоранням» голосів виборців у мажоритарних округах, фальсифікацією волевиявлення на місцях, низькою легітимністю та репрезентативністю парламенту, а крім того, гальмуванням еволюції партійної системи внаслідок застосування 5 % прохідного бар'єра, зміцненням правлячої партії, маргіналізацією опозиції, нівеляцією системи стримувань і противаг у системі влади, зменшенням рівня довіри до парламенту як виробника державної політики, зміцненням імітаційної демократії (що зародилася у часи Л. Кучми).

128. «Повернення» у вигляді «підгодовування» не тільки узвичаєною «передвиборчою гречкою» чи цукром, а й відтепер ще й (ноу-хау!) – ліками.